

**XXVI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia Kolozsvár,
2023. május 18–21.**

**Zsidó reformerek az egyenjogúsításon innen és túl.
A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség története.**

Témavezető:

Dr. Pál Judit, egyetemi tanár
BBTE, Történelem és Filozófia Kar
Magyar Történeti Intézet

Szerző:

Kelemen Lilla Kornélia
III. éves hallgató
Történelem Szak

Tartalom

Bevezetés	3
1 Az erdélyi zsidóság útja a megtelepedéstől az I. világháborúig	5
1.1 A kezdetek: helykeresés	6
1.2 Az egymás mellett élés	7
1.3 Az emancipáció évszázada	10
1.4 Együttélés	12
2 A kolozsvári zsidóság	17
3 A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség története	20
3.1 A szakadáshoz vezető út	20
3.2 A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség megalakulása	23
3.3 A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség összetétele	25
3.4 A hitközség működése és konfliktusai	29
3.5 A konfliktusok kiéleződése és a hitközség megszűnése	31
Összefoglalás	34
Forrás és irodalomjegyzék	36
1. Források	36
1.1 Levéltári forrás	36
1.2 Sajtóforrás	36
2. Internetes források	36
3. Szakirodalom	36
Tanulmányok és tanulmánykötetek	36
Lexikon	37
Önálló kötetek	37
Doktori disszertációk	39

Bevezetés

Jelen kutatásomban a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* történetét ismertetem, amelyhez a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei levéltárában található forrás¹ lesz segítségemre. Ez a hitközség 1866–1869 között működött és kísérletet teszek, hogy a rendelkezésemre álló forrásokkal minél teljesebb képet nyújtsak ennek életéről. Ezt a témát tárgyalni azért is fontos, mivel ezt a forrásanyagot még senki nem dolgozta fel szisztematikusan, ugyanakkor az erdélyi zsidóság XIX. századi történetéről sem született még olyan sok munka, amelyik kimondottan az intézményes fejlődésükkel, vallási irányultságuk alakulásával, vagy a reformközösségek mikrotörténetével foglalkozik. A dualizmus kori Kolozsvár kutatásával kapcsolatban is új adalékként szolgálhat ez a kutatás, hiszen Fazakas László rámutatott, hogy a város dualizmus kori történetének feltárásában még bőven van munkájuk a történészeknek.²

A forrásomat képező iratcsomót valószínűleg a levéltárosok válogatták össze valamikor tematikus alapon. Nem egyetlen típusú iratból áll csupán, hanem fellelhető köztük miniszteri és főkormányzói irat, városi rendelet, hitközségi jegyzőkönyvi kivonat, a hitközségek létszámát, jövedelmét részletező kimutatások, kérvények, fellebbezések. A közös vonásuk az, hogy a már említett *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* megalakulása, fennállása és a régi hitközséggel való viszonya körüli okokat, eseményeket tisztázzák. A hatóságok oldaláról a városi tanács és a Főkormányzók³, valamint a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium játszott fontos szerepet és így az általuk kiállított hivatalos iratokkal dolgoztam, valamint a hitközségek részéről benyújtott kérvények, fellebbezések és felsőbb parancsra kért kimutatások szegélyezik ezt a kutatást.

A levéltári forrásokon túl a sajtót is bevontam kiegészítésképp a tudományos vizsgálódásba. Az általam használt sajtóorgánium a *Magyar Polgár* volt. Erről érdemes tudni, hogy 1867-ben indította útjára K. Papp Miklós,⁴ aki egyben szerkesztette is. Elindulása nem volt problémamentes, ugyanis már első évében sajtóperbe fogták.⁵ Ennek magyarázata, hogy

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond 1. (Primăria Orașului Cluj) Pachetul I. Numărul actului 6. (Controverse apărute între comunitățile evreiești.). (Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei levéltára, 1 fond (Kolozsvár város Polgármesteri hivatala) 1 fiók, 6 rekesz. A zsidó közösségek közti viták) a továbbiakban SJAN Cluj, Fond 1. I/6

² Fazakas László: Miért fedí homály Kolozsvár dualista korszakát? *Művelődés* 73. évf. (2020) 3. sz.

³ az erdélyi Főkormányzók az általam vizsgált időintervallumban 1866-1869 között Kolozsváron székelt, de az 1867-es kiegyezéssel elvesztette hatáskörét, viszont véglegesen csak 1869-ben szűnt meg, l. Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Kolozsvár, 2016, Erdélyi Múzeum Egyesület. 32.

⁴ Uo. 10.

⁵ Bakó Edit: Az erdélyi sajtó "szabadsága" a kiegyezést követő években *Me.dok* 10 évf. (2012) 1. sz. 115.

eleinte balközép lapnak számított, tehát ellenzéki volt.⁶ Ez nem bénította meg véglegesen a lap további működését, hiszen 1870-ben az addig csak heti kétszer megjelentetett *Magyar Polgár* napilappá alakult át. Kormánypártivá 1875-től válik, és 1886-ban pedig fuzionált a *Kolozsvári Közlönnyel*, így felvéve a *Kolozsvár* nevet. Újabb átalakuláson 1989-ben ment át, mikor visszavette a *Magyar Polgár* nevet. Véglegesen 1905-ben szűnt meg.⁷

A kutatásom célja, hogy felderítsem a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* megalakulásának sokrétű okait, valamint azt, hogy milyen kapcsolat állt fenn a régi hitközség és az újonnan alakult között. Továbbá szeretném megvizsgálni az új hitközség összetételét lélekszáma és tagjainak foglalkozása tekintetében, párhuzamot vonva az ortodox hitközség adataival. Igyekszem megvilágítani, hogy milyen folyamatok fémjelezték a fennállásának két évét. Továbbá szeretném kideríteni, milyen kapcsolat fűzte az új hitközséget a közigazgatási hatóságokhoz, azok milyen mértékben gátolták, vagy segítették elő annak működését és végül, hogy milyen okok vezettek annak megszűnéséig.

A dolgozatom felépítése a következőképpen néz ki. Az első fejezetben ismertetem az erdélyi zsidóság történetét a középkortól az I. világháború kezdetéig, kimagasló figyelmet szentelve az intézményes és vallási irányultságaik fejlődésének. Ez azért is indokolt mivel a következő fejezetben tárgyalt kolozsvári zsidóság történetét szélesebb kontextusba tudjuk ezáltal illeszteni. A már emlegetett második fejezet a kolozsvári zsidóság történetét hivatott összefoglalni az első zsidó lakostól a dualizmus végéig. A harmadik fejezetben felvázolom a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* történetét kisebb alfejezeteken keresztül. Az első alfejezetben a szakadáshoz vezető utat fogom körbejárni. A második alfejezetben a megalakulásának körülményeit veszem górcső alá. A következő, vagyis harmadika alfejezetben elemzem a megalakult hitközség összetételét számbeli, foglalkozásbeli szempontból, párhuzamba állítva a régi hitközséggel. A negyedik alfejezetben a frissen alakult hitközség fennállásának első évi eseményeit világítom meg, amit az ötödik alfejezetben a működésének második évében történt események tárgyalása és a hitközség megszűnéséhez vezető okok vizsgálata követ. A kutatásomat egy összefoglaló fejezettel zárom.

⁶ Fazakas László: i. m. 10.

⁷ Fazakas László: Kolozsvári hírlaptörténet 1870-1900. Erdélyi Krónika 2021. 12. 14.

(<https://erdelyikronika.net/2021/12/14/kolozsvari-hirlaptortenet-1870-1900/>) utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.

1 Az erdélyi zsidóság útja a megtelepedéstől az I. világháborúig

Az erdélyi⁸ zsidóság történetének ismertetéséhez segítségül hívom Jacob Katz és Sebestyén László értelmezéseit, amelyek mintegy iránytű segítik e népcsoport múltjának a jobb megértését. Jacob Katz szerint a zsidók európai megtelepedését követően a gettók kora következett, amikor az adott településeken egy csakis számukra kijelölt helyen lakhattak és szigorú, lesújtó rendelkezésekkel szabályozták életüket a befogadó országok. A felvilágosodással azonban megszületett a vágy a zsidók asszimilációjára, melynek folyamata sokszor stagnáló és nehézkes volt, hol a befogadó ország magatartása miatt, hol pedig a zsidó közösség konzervatívjainak elzárkózása miatt.⁹ Egy kicsit közelebbi elemzést nyújt számunkra Sebestyén László, aki kimondottan az erdélyi zsidóság történetét vizsgálva hasonló következtetésekre jut. Az ő olvasatában az erdélyi zsidók a megtelepedést követően a középkori önszervezési modellt alkalmazva rendezkedtek be, ami egyben belső autonómiát jelentett, de egy nagyon éles különállást is a többi nemzetiségtől. Úgy gondolja a vallási, etnikai jellemvonásaik és a befogadó ország ehhez való viszonyulása hozta magával a sajátos foglalkozásbeli és berendezkedésbeli formákat, ugyanakkor az erdélyi zsidók asszimilációja szerinte is egy konfliktusokkal terhelt folyamatként játszódtott le.¹⁰

Én magam is választottam egy keretet, amely perspektívát kínál a zsidóság körében lezajló változások megértéséhez. Négy nagy szakaszra osztottam fel az erdélyi zsidóság történetét. Az első a helykeresés időszaka, amely az első zsidókra utaló adatoktól a csoportos megtelepedésekig nyúlik. A második szakasz az egymás mellett élés periódusa, amely körülbelül száz évet foglal magába. Az 1780-tól 1867-ig terjedő időszakot az emancipáció évszázadaként fogom ismertetni. Végül pedig az együttélés időszaka követi, amely 1867-től veszi kezdetét az emancipációs törvénnyel és az első világháborúig tart. Ezekbe az értelmezési keretekbe illesztettem bele az erdélyi zsidóság életét bemutató adatokat, úgy, hogy különös hangsúlyt fektettem az intézményi és vallási életük fejlődésére, hiszen, amint a bevezetőben is említettem a kutatásom középpontjában a kolozsvári zsidóság vallási és intézményi élete áll 1866–1869 között.

⁸ Erdély alatt a következőkben a történelmi Erdélyt értem az ún. Partium és Bánság nélkül.

⁹ Jacob Katz: *Kifelé a gettóból. A zsidó emancipáció évszázada 1770–1870*. Budapest, 1995, MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (Hungaria Judaica, 8. köt.).

¹⁰ Sebestyén Mihály: *Penelopé ruhája. Fejezetek az erdélyi zsidóság történetéből*. Marosvásárhely, 2016, Mentor kiadó. 5–13.

1.1 A kezdetek: helykeresés

A középkori Magyarország területéről több szórványos adat áll rendelkezésünkre a zsidókat illetően. I. László 1092-ben hozott zsidóellenes dekrétumot, melyben tiltotta a keresztények zsidókkal való házasságát, a vásárokat szombatra tette és a vasárnapokon, valamint keresztény ünnepeken megtiltotta a zsidóknak a munkavégzést. Könyves Kálmán megszabta, hogy csak a püspöki székhelyeken telepedhetnek le a zsidók, birtokszerzésre viszont feljogosította őket. II. András újabb tiltó rendelkezést adott ki 1231-ben, amely kimondta, hogy zsidók nem lehetnek só- és adótisztek és nem viselhetnek közhivatalt. IV. Béla azonban 1251-ben privilégiumot bocsátott ki, amely szerint a zsidóknak szabad mozgást biztosított az ország területén, házat is vásárolhattak, peres ügyeiket maguk intézhették, és az ellenük elkövetett bűntényeket a kijáró büntetéssel illették.¹¹ Jelentős hivatalokban is megjelentek, mint kamaraispánok, vagy kamaragrófok, akik a királyi kamara pénzügyeit intézték, továbbá Mátyás király idejéből zsidó praefectusról is van tudomásunk, akinek nagy befolyása volt a zsidók vallási életére nézve és megkapta az országos főrabbi kinevezési jogát.¹² Az Anjou korban az 1360-as kiutasítás után csak öt évvel később engedélyezte Nagy Lajos király a visszatérésüket, amikor egyben szervezeti struktúrájukat is megalapozta, kinevezve élükre egy zsidóbíró, aki a peres ügyeikben megbízott nem zsidó származású magas tisztséget viselő személy volt.¹³

Ezek a rendelkezések az egész Magyar Királyságra vonatkoztak, ezért nem lehetnek közvetlen bizonyítékai a középkori erdélyi zsidó jelenlétre, de fontos útmutatók, hiszen ezek a törvények jelölték ki az erdélyi zsidóság későbbi útját is és magyarázatként szolgálnak a sajátos berendezkedésükre, térfoglalásukra. Továbbá a szakirodalom abban megegyezik, hogy átutazóként jelen voltak Erdély területén a középkorban is: a XI–XII. században, mint Magyarország és a német városok között közvetítő kereskedők tűntek fel, például a Maroson a sókereskedelem révén.¹⁴ Ez így folytatódott a XV–XVI-ik századig. A XVI. század második felében azonban már sokkal több adat bizonyítja a zsidók jelenlétét, amit még mindig többnyire kereskedelmi okokkal lehet magyarázni. Az Erdélyi Fejedelemség 1578-as kolozsvári országgyűlésén a rendek panaszából kiderült, hogy nagyszámú zsidó kereskedő vett részt a

¹¹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania, Destin istoric. The Jews of Transylvania, Historical destiny*. Cluj-Napoca, 2004. Institutul Cultural Român. 9–10.

¹² Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig*. Pozsony, 2012, Kalligram kiadó. (Hungaria Judaica, 26. köt.) 160-164, 183.

¹³ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania, Destin...* 11. vö. Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben. (1623–1944)*. Budapest, 1995, MTA Judaisztika Kutatócsoport. (Hungaria Judaica, 9 köt.) 18–23.

¹⁴ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 12.

Szent Gál napi vásáron.¹⁵ Főleg a Portával való kereskedelmi közvetítőkről, vagy foglyok kiváltásában foglalatосkodó zsidókról tudunk ebből az időszakból.¹⁶ Annak bizonyítékeként, hogy letelepedés céljával is jöttek zsidók Erdélybe, szolgál, hogy 1591-ben már Bet Din, vagyis rabbinikus bíróság működött Gyulafehérváron.¹⁷

1.2 Az egymás mellett élés

A XVII. század az erdélyi zsidóság szempontjából új mederbe terelte a történeteket. Ekkortól beszélhetünk csoportos zsidó betelepülésekről és az erdélyi zsidóság életének rendszerezettebb szabályzásáról. 1601-ben a Kolozsváron talált zsidókat Giorgio Basta és Mihály vajda lemészároltatta, de Báthory Zsigmond is barátságtalanul viselkedett velük, az ellenség kémjeiként definiálva őket.¹⁸

A század eleji viharos időszakot követően az első fontos szabályozás Bethlen Gábor fejedelemtől származik, akinek az uralkodása idején telepedett be a zsidók első nagyobb csoportja. Az 1623-as úgynevezett szabadságlevelével körvonalazta az erdélyi zsidók jogi mozgásterét. Kovács Kiss Gyöngy szerint azonban helyesebb, ha engedelemlevélnek mondjuk, mivel az 1627-es országgyűlés is, amely törvénybe iktatta, ezt a kifejezést használta és azért is, mert gazdasági érdekek kiaknázása céljából született.¹⁹ Ez az engedelemlevél Sarsa Ábrahám²⁰ konstantinápolyi zsidó orvos közbenjárásával jött létre, akit Borsos Tamás portai követ ajánlott a fejedelem figyelmébe, mikor az szakavatott orvost keresett.²¹ Az engedelemlevél tartalmazta a lakhatási engedélyt, a szabad közlekedést az országon belül és kívül, szabad vallásgyakorlatot, azzal a kitételrel, hogy ne zavarjanak más felekezetűeket. Ez egyben kiskaput jelentett a visszaélésre a későbbiekben. Továbbá eltörölte a megkülönböztető jelek viselését, engedélyezte a kereskedelem gyakorlását, végül a fejedelemnek fizetendő egyenes adót is megszabta. Végezetül kitételként szerepelt, hogy ha valamilyen oknál fogva el kell hagyni az országot, akkor javaikkal szabadon rendelkezhetnek.²²

¹⁵ Uo. 13. Vö. Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 34.

¹⁶ Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 24–28.

¹⁷ Kiss Erika Márta: *Erdély zsidó közösségei a kezdetektől napjainkig a temetők tükrében*. Doktori disszertáció. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest, 2014. 185. vö. Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 34.

¹⁸ Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 28. vö. Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 13., Martón Ernő: *Miscarea Națională evreiască în Ardeal*. In: Benjamin Lya (szerk.): *Evreii din România în texte istoriografice: Antologie*. București, 2004, Editura Hasefer. 395.

¹⁹ Kovács Kiss Gyöngy: *A kolozsvári zsidók emancipáció utáni történetéhez*. In: Kántor Lajos (szerk.): *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város*. Szeged, 2000, Mozaik kiadó. 102.

²⁰ Ábrahám Sarsa neve a szakirodalom szerint is több formában jelenik meg, mint Szasza, Sarka, Szasza, Sassa

²¹ Sebestyén Mihály: *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez. Tanulmányok, esszék, cikkek*. Marosvásárhely, 2000, Mentor kiadó. 29–32.

²² Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 14. vö. Sebestyén Mihály: 2000. 38–39., Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 62–66.

Egy sajátos réteget képeztek a betelepülő zsidóságon belül az udvari zsidók. Ezek lehetek orvosok, bankárok, szállítók és beszerzők, akiket az uralkodó maga köré gyűjtött, hogy felvirágoztassák az országot.²³ Ilyen szerepkörbe sorolható Ábrahám Sarsa zsidó orvos, Valerius Dávid spanyol zsidó orvos Bethlen udvarában, I. Rákóczi György udvarában pedig Sisa Leon konstantinápolyi orvos.²⁴

Ami a jogi helyzetüket illeti, az Bethlen Gábor halála után sokat romlott, hiszen a kereskedelemben, de azon kívül is egy leküzdendő konkurenciaként értékelték őket. 1650-ben a gyulafehérvári országgyűlésen 200 forint büntetés terhe mellett bevezették a külön zsidó viseletet. Az *Approbatae Constitutiones*, 1653-as Törvénykönyv 72-ik rendeletében kitért a zsidókra, és egyetlen törvényes lakhelyükként Gyulafehérvárt határozta meg, ahol zsellérként élhettek, ami azt jelentette, hogy nem lehettek polgári jogaik és nem szerezhettek ingatlant sem²⁵.

Érthető tehát, hogy a boldogulás más útjai után néztek. A kereskedelem, kölcsönügyletek, alkoholkészítés és árusítás vált a domináns foglalkozásukká. Ezeken a pályákon is találkoztak versenytársakkal. A görögök, szászok, örmények is igyekeztek kiszorítani őket, valamint az 1653-as, 1654-es, 1695-ös és 1697-1698-as országgyűlések is korlátozták tevékenységeiket.²⁶

Az adózás terén egyre nagyobb terhek kerültek rájuk is. 1662-ben a megyesi országgyűlés előíranyozta a letelepedett zsidóknak a javaik tized részének, a nem állandó lakosoknak pedig a század részének a megfizetését. Az 1664-es nagy-sinkai országgyűlés pedig családfőnként kilenc tallér adót rótt ki a zsidókra.²⁷

I. Apafi Mihály idejére elmérgesedett a helyzet, így az erdélyi zsidóság a fejedelemhez fordult segítségért, aki 1673-ban oltalomlevelet adott ki és ezt 1675-ben, 1678-ban és 1680-ban újra megerősítette. Az oltalomlevél kimondta, hogy tilos a zsidókat háborgatni, vagy javaikat megkárosítani, az elkövetőt másképp állítsák bíróság elé.²⁸ I. Apafi Mihály többszörösen is kiállt a zsidók védelméért, üzleti tevékenységeibe is bevonva őket.

Erdély Habsburg fennhatóság alá kerülésétől, 1690-től a zsidók helyzete újra romlani kezdett. I. Lipót császár 1700-as Erdélyre vonatkozó rendelete kitiltotta a zsidókat a

²³ Jacob Katz: 1995. 197.

²⁴ Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 69–72.

²⁵ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...*, 15. vö. Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 74., Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I.* 453–454.

²⁶ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 15. vö. Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 74., Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I.* 668.

²⁷ Eisler Mátyás: *Az erdélyi zsidóság múltjából. (II. és befejező közlemény).* *Erdélyi Múzeum* 18 köt. (1901) 3 sz. 158–159.

²⁸ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 15. vö. Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 75.

bányavárosok területéről. Helyi szinten is nehézségekkel néztek szembe, például 1691-ben Máramaros vármegye kiutasította a zsidókat saját területéről.²⁹

A XVIII. században a zsidók számának rohamos növekedésével szembesülünk. Az erdélyi zsidók első általános összeírását 1753-ban végezték el. Ekkor 114 zsidó családot számláltak össze, majd az 1779-es összeírás Mária Terézia korában 221 zsidó családot tartott számon, míg a II. József által kezdeményezett 1785–1786-os népszámlálás 394 családot említett. Bár voltak hiányosságai ezeknek az összeírásoknak, mert nem terjedtek ki az egész területre, de hozzávetőlegesen is mutatja az egyértelmű népességnövekedést. Az első összeírástól II. József-ig a zsidó lakosság aránya 0,08%-ról 0,14%-ra nőtt.³⁰

A legkorábbi hitközségként a gyulafehérvárit tartjuk számon.³¹ Zsidóbírójuk a bethleni engedelemlével óta volt. A Chevra Kadisajukat, amelynek a betegápolásban és temetkezéseknél volt szerepe, 1645-ben alapították, zsinagógájuk pedig 1656-ban már állt.³² A XVII. század végi és XVIII. század eleji történések, a tatár-török betörés, a Habsburg restauráció, mind negatívan hatottak a gyulafehérvári zsidó közösségre. Számuk drasztikusan lecsökkent és, a római-katolikus püspökség 1715-ös helyreállításával, ennek fennhatósága alá kerültek. A Gubernium 1720–1727 között többször megerősítette őket korábbi jogaikban, így újra fel tudták építeni saját szervezetüket. Az önszerveződési modelljük ekkor a következő volt. Egy 5–7 főből álló vezetőségből választották az elnököt. Három bizottság segítette a munkáját. Az első bizottság három esküdtből állt és a bíraskodásnál volt szerepük. A másodikban szintén három személy gondoskodott a befizetendő adó kiszámításáról. Végül pedig a harmadikban ugyancsak három személy vett részt, akik az adó beszédéséért voltak felelősek. Ezen felül ott volt a rabbi funkciója, megmaradt a zsidóbíró tisztsége is és a közösség összes férfi tagja alkotta a közgyűlést.³³

A XVIII. század első feléből azonban már öt hitközség létezéséről tudunk. A már említett gyulafehérvárin kívül ezek a következő településeken alakultak: Abafája (Torda vármegyében), Bethlen (Belső Szolnok megyében), Iklód (Doboka vármegyében), Náznánfalva (Marosszéken).³⁴

²⁹ Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 75–90.

³⁰ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 19–21.

³¹ Eisler Máttyás: Az erdélyi zsidóság múltjából. (Első közlemény). *Erdélyi Múzeum* 18 köt. (1901) 2 sz. 97.

³² Ana-Maria Caloianu: *Istoria comunității evreiești din Alba Iulia (sec. XVII.-1948)*. București, 2006, Editura Hasefer. 23–26.

³³ Haraszti György: *Két világ határán. Magyar zsidó történelem*. Budapest, 1999, Múlt és Jövő kiadó. 63. vö. Ana Maria Caloianu: i. m. 27–31.

³⁴ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I.* 731.

Ami az egész erdélyi zsidóság intézményes kereteit illeti, a gyulafehérvári rabbi egyben az országos főrabbi szerepét is betöltötte. Eisler Mátyás szerint az 1742 óta tevékenykedő Auerbach Reisz József, gyulafehérvári rabbi idejében már szó volt a főrabbi címről, de ő maga még nem viselte.³⁵ Az országos főrabbi tisztség megszervezése 1754-ben történt meg.³⁶ A főrabbit a gyulafehérvári zsidó közösség választotta és a római katolikus püspök kellett jóváhagyja.³⁷ Jogkörébe tartozott az egész erdélyi zsidóság vallási és iskolai életének irányítása, hitközségek ellenőrzése és a sakterek,³⁸ vagy más személyzet kinevezése.³⁹

II. József 1787. július 23-i rendelete Erdélyben is kötelezővé tette a német családnév viselését, a hivatalos iratok magyar, latin, német megszövegezését, a hivatalos nyelvek megtanulását 1789-ig, valamint az anyakönyvek német nyelven való vezetését. Lehetővé tette zsidó elemi iskolák alapítását, vagy ahol ez nem volt lehetséges ott a közoktatás megnyitását zsidók számára, a céhekben való tanulást, dolgozást, és egyben eltörölte a megkülönböztető viseletet. Bár ez ígéretes rendeletnek számított az asszimilálni kívánt zsidókat illetően, de nem valósult meg, mert halálos ágyán visszavonta. Nyomtalanul azért nem tűnt el, mert míg II. Lipót elnapolta a zsidókérdés rendezését, addig II. József hatására maga az országgyűlés dolgozott ki egy tervezetet. Ez a tervezet *Opinio de Judaeis* néven vált ismertté.⁴⁰

Ebben az asszimilációs törekvések újra felbukkantak, mint II. József rendeletében, amelynek kimondatlan célja volt az is, hogy megváltoztassa a zsidókkal kapcsolatos közvéleményt. Az állam számára hasznos népelemként akarta beilleszteni őket a társadalomba. Az *Opinio de Judaeis* többek között a rabbik világi szerepét volt hivatott eltörölni. A tervezetet elküldték Bécsbe, ahol a francia forradalom és a napóleoni háborúk miatt nem foglalkoztak vele és végül 1819-ben a bécsi udvar elutasította.⁴¹

1.3 Az emancipáció évszázada

II. József felvilágosult abszolutista politikája beindította az emancipációs folyamatot, amelynek célja az egyenjogúság kivívása volt. Ám ez a zsidó közösségek életének átalakulásához vezetett. Többek között a tradicionális zsidó közösségek bomlását és identitástudatuk átalakítását okozta.⁴² Reakcióként az emancipációs folyamatra több álláspont

³⁵ . Eisler Mátyás: Az erdélyi országos főrabbi. Kiadatlan kútfők alapján. 13 köt. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv*. Budapest, 1901, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. 227.

³⁶ Glück Jenő: A gyulafehérvári hitközség története. *Levéltári Szemle* 54 évf. (2004) 2. sz. 34.

³⁷ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 36. vö. Martón Ernő: i. m. 397., Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 92.

³⁸ kóser húst előállító zsidó hentes

³⁹ Glück Jenő: i. m. 34.

⁴⁰ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 31–33. vö. Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 110–113.

⁴¹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 34–35.

⁴² Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*. Budapest, 2001, Osiris kiadó. 37–38.

született meg. A magyar társadalomban két jól elkülöníthető tábor alakult ki: az emancipációnak asszimilációhoz és vallásreformhoz kötött hívei, valamint az emancipáció feltétel nélküli hívei.

A zsidók válaszreakciója megosztotta közösségeiket. Kialakult ugyanis egy reformer és egy ortodox irányzat, amelyre részben az adott közösségek bevándorlási háttere nyújthat magyarázatot.⁴³ A reformpártiak többsége kész volt kompromisszumot kötni az egyenjogúság kivívásáért, vállalva a kulturális asszimilációt is. A felvilágosult zsidók soraiban megkülönböztethetünk mérsékeltebbeket, vagyis a héber maszkilokat⁴⁴, akik a haszkala⁴⁵ követői, feltörekvő zsidó polgárokat és világi műveltségre vágyó fiatalokat.⁴⁶ Az ortodox irányzatban is létezett a mérsékeltebb szárny, amelyet a pozsonyi Sofer Ábrahám Sámuel rabbi képviselt, és ott voltak az észak-keleti vármegyékben az ultraortodox közösségek.⁴⁷ Az úgynevezett haszid⁴⁸ irányzat, amely Galíciából származik az északerdélyi vármegyékben talált a legtöbb követőre. Az asszimilációs törekvésekre adott válaszreakciók tehát a társadalomtól elszigetelődő ultraortodoxoktól a hitehagyó, kikeresztelkedő szélsőségekig terjedt.⁴⁹

Ezeknek a különböző irányzatokat képviselő zsidó közösségeknek a fejlődéstörténete szorosan összefügg az emancipációs harccal. Miközben az erdélyi zsidóság intézményes kerete kibővült, a belső ellentétek is felerősödtek. Az erdélyi főrabbi az erejét meghaladó munkát helyettes rabbik kinevezésével oldotta meg Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékben, valamint Kolozsváron és Gyulafehérváron. Középszolnok vármegyében a megnövekedett zsidó lakosság miatt bírát nevezett ki, aki alkalomadtán válást is lebonyolíthatott.⁵⁰ Új hitközségek alakultak 1820-ban Marosvársárhelyen, 1826-ban Brassóban, 1841-ben Szilágysomlyón. Míg a század elején két zsinagóga állt, addig 1831-re már 13 erdélyi zsinagógáról tudunk.⁵¹ Belső konfliktus a főrabbi és a zsidó közösségek között alakult ki. A brassói közösség önállóságát

⁴³ A reformer közösségek, többsége, amelyek észak-nyugat Magyarországon, és a Dunántúlon találhatók középeurópai eredetűek, főleg a cseh-morva vidékekről vándoroltak be. Az észak-kelet magyarországi és erdélyi zsidók többsége galíciai eredetű, kelet európai zsidóságból származik. A magukkal hozott kultúra nagyban befolyásolhatta az emancipációs kérdésben való állásfoglalásukat, hiszen a galíciai zsidóság nem csak szegényebb, de konzervatívabb is volt, míg a cseh-morva területéről érkezők közül kerültek ki többnyire a reformpártiak. Haraszi György: *A magyarországi zsidóság rövid története a kezdetektől az ortodoxia és neológia szétválásáig*. Doktori Disszertáció. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest, 2004. 63.

⁴⁴ felvilágosult zsidók, akik a modernizáció és a szekuláris kultúra megteremtésének hívei

⁴⁵ zsidó felvilágosodás

⁴⁶ Nathaniel Katzburg: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, 1999, MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris Kiadó. (Hungaria Judaica, 14. köt.). 57.

⁴⁷ Uo. 13.

⁴⁸ A haszid közösségek élén egy karizmatikus gyülekezetvezető, vagyis a cadik állt és a hangsúlyt a jámborságra valamint a vallási rajongásra fektették. Többnyire a kevésbé művelt zsidó rétegek körében volt népszerű.

⁴⁹ Haraszi György: 2004. 146.

⁵⁰ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania*. Destin... 67. vö. Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca emancipării*. București, 2000, Editura Enciclopedică. 42.

⁵¹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 45–46.

avval akarta kivívni, hogy nem a főrabbi által jóváhagyott saktert alkalmazta. Szilágy vármegyében a helyettes rabbi elűzésére törekedtek.⁵²

A népesedési mutatók tükrözik az erdélyi zsidó lakosság hullámzását a XIX. század első felében: 1785–1813 közötti időszakban az össznépesség 0,21%-át képezték, ami az 1813–1845-ös időszakban lecsökkent 0,17%-ra, de 1846–1848 között megduplázódott.⁵³

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc fordulópontot jelentett a zsidók emancipációjában. A forradalom elején ellenséges viszonyulásban volt ugyan részük, de mikor a forradalom szabadságharccá alakult, a mentalitás megváltozott. Az egyenjogúsításuk törvénybe iktatására csak 1849. július 29-én került sor, ami már túl későnek bizonyult. A szabadságharcban való részvételükért 2.300.000 forint pénzbüntetést róttak ki rájuk, amit 1850-ben 1.000.000-ra csökkentettek, és végül iskolaalappá alakították át.⁵⁴

A neoabszolutizmus időszakában a helyiek nemtetszése ellenére zsinagógák sorát építették fel. Kolozsváron 1850-ben, Fogarason 1858-ban, Désen 1863-ban. Ellenintézkedésképp 1850–1851 között több város is a kiutasításukkal próbálkozott. 1852-ben az igazságszolgáltatásban bevezették a zsidóesküt, valamint egy évvel később újra megtiltották az ingatlanszerzést számukra.⁵⁵

Ekkorra aktuálissá vált az intézményes kereteik reformja is. 1852-ben Gyulafehérváron gyűlést rendeztek, ahol 124 pontos tervezetükben körvonalazták az izraelita vallás reformjáról szóló elképzeléseket. Az ellentábor, akik a főrabbi hatáskörét csökkenteni akarták Marosvásárhelyen találkoztak ugyanebben az évben. 1866-ban Kolozsváron szerveztek egy újabb gyűlést, ahova a főrabbit nem hívták meg. Az itt született tervezetbe meghatározták a zsidó közösségeket, pontosították, hogy milyen személyzete legyen, és leírták a tagok kötelezettségét és a főrabbi csökkentett szerepkörét.⁵⁶

1.4 Együttélés

Az 1867-es kiegyezéssel és Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával sürgőssé vált a zsidók helyzetének egységes rendezése. 1867. december 28-án a XVII. törvénycikkkel vált valósággá a zsidók egyenjogúsítása.⁵⁷ Komoróczy Géza megállapítása szerint ez a császár

⁵² Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin...* 67.

⁵³ Uő: *Evreii din Transilvania în epoca...* 13–15.

⁵⁴ Uo. 83–85.

⁵⁵ Gidó Attila: *Az Erdélyi zsidókról. Zsidók, izraeliták, prozeliták, egy erdélyi közös történet vázlata.* Székelyudvarhely, 2008, Litera-Veres kiadó. 23.

⁵⁶ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 62–78.

⁵⁷ Uő: *Evreii din Transilvania. Destin...* 92.

tudatos politikájának,⁵⁸ és a magyar politikai liberalizációnak az együttes terméke volt.⁵⁹ Lőw Lipót szegedi reformer rabbi így értékelte az emancipációs törvény hatását a zsidóságra: „Népelemi mivolta közjogilag teljesen beleolvadt a magyar honpolgárság fogalmába.”⁶⁰ Ez azt jelentette, hogy a zsidóság innentől már csak felekezetet jelentett.

A dualizmus korában egyértelmű demográfiai fejlődést figyelhetünk meg a zsidóság körében az elérhető társadalmi, foglalkozásbeli spektrum kiszélesedett, nőtt a társadalmi, kulturális jelenlétük, szerepvállalásuk és ez a szűk 50 év vált a hitközségek megsokszorozódásának időszakává. Az 1869-es népszámláláskor 105.641 zsidót írtak össze Erdélyben, míg 1910-re ez a szám 230.842-re emelkedett.⁶¹ Ez az időszak már az emancipációs második generációjé, akik az első nemzedékhez képest nem csupán az egyenjogúságért és gazdasági szerepvállalásért küzdöttek, hanem a társadalmi és szellemi érvényesülésért is.⁶²

A neoabszolutizmus korában a zsidó vallás reformjáért tett kezdeményezések 1868-ban a *Izraelita Egyetemes Gyűléssel* érték el a tetőfokot. 1867. áprilisában a pesti hitközség egy memorandumot nyújtott be az akkori vallás és közoktatásügyi miniszternek 63 hitközség nevében a zsidó egyház modernizálását tűzve ki célul. Ez találkozott Eötvös József kultuszminiszter kezdeményezésével, ugyanis ő nem csak a zsidó, de a katolikusok esetében is tervezett nagyobb önkormányzatot a világiak bevonásával, de ez a katolikusoknál az egyháziak ellenállása miatt nem valósult meg. A zsidóság esetében azonban a konzervatívok tiltakozásán kívül nem ütközött nagyobb akadályba. 1868. február 17. és március 1. között zajló zsidó Kongresszust előkészítő tanácskozáson három bizottságot különítettek el, amelyek a gyűlés meghívottjainak szabályzatát, a hitközség szervezeti szabályzatát és az iskolai szabályzatot dolgozta ki. 1868 nyarán az ortodox tábor szócsöve a frissen alakult *Hitör Egylet* lett. Ősszel kiírták a gyűlésen résztvevő képviselők választását. Eleinte nem engedélyeztek csak világi képviselőket, de később rabbik részvételét is lehetővé tették.

Az *Izraelita Egyetemes Gyűlés* 1868. december 10-től 1869. február 23-ig tartott Pesten. Három bizottságban dolgozták ki a tervezeteket és aztán szavazásra bocsátották. Már az első, a zsidó hitközségek szervezetével foglalkozó bizottság kérdéseiben ellentétek adódtak. Ekkor 35 ortodox küldött elhagyta a gyűlést. Nélkülük a reformpárti többség megszavazta a tervezetet.

⁵⁸ Komoróczy Géza: *A Zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*. Pozsony, 2012, Kalligram kiadó. (Hungaria Judaica, 27. köt.). 94.

⁵⁹ Komoróczy Géza: *Zsidók a magyar társadalomban I. Írások az együttélésről, a feszültségekről és az értékekről (1790–2012)*. Pozsony, 2015, Kalligram kiadó. (Hungaria Judaica, 33. köt.). 34.

⁶⁰ Ballagi Ernő: *A magyar zsidóság útja vezércikkek és beszédek tükrében (1840–1940)*. Budapest, 1940, Viktória nyomda. 6.

⁶¹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin ...* 93–95.

⁶² Nathaniel Katzburg: i. m. 106.

Az iskolaügyben és a későbbi kongresszusok küldötteinek megválasztásában ténykedő bizottságok tervezetét már egyhangúlag megszavazták. Az elégedetlen ortodox közösségek 1869 áprilisában küldöttséget menesztettek a királyhoz, akitől megkapták egy külön szervezet felállításának jogát és mentesültek az *Izraelita Egyetemes Gyűlés* határozataitól. 1869 júniusában az uralkodó jóváhagyta az *Izraelita Egyetemes Gyűlés* határozatait is, így intézményesült a neológ irányzat. Az ortodox kiválást 1871 novemberében véglegesen érvényesnek fogadta el a vallás és közoktatásügyi miniszter. A magyar zsidóság sajátosságaként jött létre 1872. február 22-én a status quo ante irányzat, mely az Izraelita Egyetemes Gyűlés előtti állapotok alapján szervezte meg hitközségét.⁶³

Az ortodox és neológ nézetkülönbségek több dologból fakadtak. A neológok hierarchikus szervezeti struktúrát építettek ki, míg az ortodoxia autonóm közösségek laza szövetségén alapult. A neológokat központi irányítással az *Országos Iroda* képviselte, míg az ortodoxok elzárkóztak ettől. A neológok a hitközséget olyan szervezatként értékelték, amely vallási szükségleteket elégít ki. Az ortodoxok ezzel szemben vallástörvényen alapuló szervezatként határozták meg. A neológok a rabbi szerepkörét csupán a vallási teendőkre csökkentette, míg az ortodoxok meg kívánták őrizni a rabbi korábbi státuszát.⁶⁴

Az 1870-es, '80-as évek a különböző irányzatú számos új hitközségek születésének jegyében telt. Ennek egy gondja volt, mégpedig az, hogy nem lehetett nyomon követni, hogy hol és hány hitközség jön létre áttéréssel, kiválással stb., valamint a szabad áttérések, költözések ellehetetlenítették, hogy megbízható adatokból megállapítsák az adózó tagok számát. Az *Országos Iroda* panaszai orvoslására, a kultuszminiszter 1881-ben a 32.399 számú rendelettel kötelezte az adott hitközségből kilépő tagot, hogy még 3 évig fizesse a hitközségi adóját. 1880 és 1882-ben a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kérte a hitközségek létszámának adatait, alapszabályzataikat, adózó tagjainak névsorát és az utolsó évi költségvetést, amivel egy pontosabb képet szeretett volna kapni a zsidó közösségek helyzetéről. Az 1884-es vallás és közoktatásügyi miniszteri rendelet előírta, hogy a rabbik kötelezően kell rendelkezzenek világi iskolai végzettséggel is, amely az anyakönyvvezetés szakszerű ellátását volt hivatott megalapozni. A hitközségek számának nagyütemű növekedésének az 1888-as vallás és közoktatásügyi miniszteri rendelet szabott határt, amely a hitközségeket két kategóriára osztotta. Azok a hitközségek, amelyek rendelkeztek anyakönyvvezetési joggal azok „anyahitközségi” státuszt kaptak, amelyek pedig nem, azok fiók hitközségek maradtak. A

⁶³ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon II.* 102–126.

⁶⁴ Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950.* Budapest, 2008, Balassi kiadó. 64–74.

kitérés megnevezésére a kiválni akarót további 5 év adófizetésre kötelezték, és új hitközség alakításához a miniszteri jóváhagyást kellett megszerezni. Ezek az intézkedések egyértelműen gátat szabtak a hitközségek nagymértékű szabad alakulásának.⁶⁵ 1895. március 23-án a recepciós törvénnyel az izraelita vallás is bevett vallás lett.⁶⁶

A dualizmusban a zsidók gazdasági, társadalmi helyzete gyökeresen átalakult. Karády Viktor megállapítása, miszerint „A zsidó vallási fegyelem, intellektualizmus és önkontroll számos szekularizált vetületét megtalálni a vállalkozó polgárság és a szabadértelmiség munkamoráljában, szakmai etikájában, gazdasági racionalizmusában, mely a magyarországi zsidóság egyedülállóan gyors társadalmi felemelkedésének minden bizonnyal egyik zálogát képezte.”⁶⁷ és a városokba való tömörülésük magyarázatul szolgál a gyors zsidó polgárosodásra. Az nyilvánvaló, hogy a polgárosodásra kész zsidók többnyire a neológok közül kerültek ki.⁶⁸ A gyakori névmagyarosítással egyben a társadalmi mobilitási igényüket, presztízsemelkedést akarták kifejezni.⁶⁹ Az oktatás terén a felülreprezentáltságuk volt a szembeötlő. Ennek okát Karády Viktor elsősorban a hagyományos zsidó oktatásból hozott intellektus, és jól megalapozott képzésben vélte felfedezni.⁷⁰ Kutatása szerint 1900-ban Erdélyben „Az értelmiségiek legerőteljesebb felülreprezentáltsága az aktív zsidóság körében található -, ötször nagyobb, mint az aktív férfinépeségben belüli arányuk.”⁷¹

Az integrációjuk sikerességét a társadalom többi része megkérdőjelezte, mivel a kapitalista viszonyok tevékeny résztvevői lettek és ez egyértelmű ellenszenvet váltott ki. Az 1873-as gazdasági válság az elszegényedő nemesek körében vonzóvá tette az antiszemita eszméket. Ennek kiélézésére az 1882-es tiszaezlári vérvád kapcsán került sor, amikor egy 14 éves eltűnt kislány megölésével vádolták meg a helyi zsidókat. Őket végül felmentették, de ennek a hatása már túllépte a megye kereteit és az egész ország szintjén megnövelte az antiszemita táborát. A politikai antiszemitizmus formájában jelentkező ellenérzés törvényes

⁶⁵ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992, Századvég kiadó. 142–145.

⁶⁶ Nathaniel Katzburg: i. m. 114–115.

⁶⁷ Karády Viktor: *Felekezet, rétegződés és mobilitás: az egyenlőtlen modernizáció néhány kulcskérdése a magyar társadalomtörténetben*. Akadémiai székfoglaló. 1994. december 7. Budapest, 1997, Akadémiai kiadó. (Értekezések, emlékezések, 125 köt.). 22.

⁶⁸ Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, 2013, Kalligram kiadó. 222.

⁶⁹ Karády Viktor–Kozma István: *Név és nemzet: Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest, 2002, Osiris kiadó. 31.

⁷⁰ Karády Viktor: Diaszpóra lét és regionális iskoláztatási egyenlőtlenségek a Habsburg zsidóságban. In: Karády Viktor (szerk.): *Allogén elit a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-Szociológiai tanulmányok*. Budapest, 2012, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont. (Szociológiai Dolgozatok, 6, köt.). 238–241.

⁷¹ Karády Viktor: Az erdélyi diákok peregrinációja a kései dualizmus idején. (Esettanulmány a felekezeti egyenlőtlenségekről és az elitképzésről). In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest, 2012, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont (Szociológiai Dolgozatok, 5. köt.). 39.

kereteket is kapott az 1883-ban megalakuló *Országos Antiszemita Pártban*. A politikai antiszemitizmus az 1890-es évekre eltűnt, viszont láncreakcióként beindította a cionizmust. A zsidó nacionalizmus méltán kérdőjelezte meg az emancipáció hitelességét, hiszen arra a következtetésre jutott, hogy egyenjogúsításuk nem vezetett a befogadásukhoz is, mint azt remélték.⁷² A cionista mozgalom azonban szintén nem tudott az I. világháborúig teret nyerni.

⁷² Gonda László: i. m. 149–169.

2 A kolozsvári zsidóság

A kora újkori zsidó jelenlét Kolozsváron időszakos volt, hiszen többnyire vásárok vagy politikai-hadi események körül értesülünk róluk. 1481-ben a kolozsmonostori konvent előtt egy peres ügyben tett tanúvallomásból az derül ki, hogy egy Kolozsváron tartózkodó zsidónak konfliktusa akadt a budai Haller családdal.⁷³ 1578-ban a városi polgárok panaszt tettek a tanácsnál, hogy a Szent Gál napi vásárra addig nem tapasztalt számban érkeztek a zsidók és kérték a tanácsot, hogy tiltsa ki őket. 1601 augusztusában pedig a városba bevonuló Basta hadvezér lemészároltatta az ott tartózkodó zsidókat.⁷⁴ 1693. március 7-i városi tanács rendelkezéséből az derül ki, hogy a zsidóknak megszabták, hogy a heti vásárokon Tottis András háza oldalánál lévő udvarban áruljanak.⁷⁵

A kora újkori szórványos adatokkal szemben a zsidó letelepedés kezdetét Kolozsváron 1770-től számíthatjuk, ugyanis ekkor telepedett le a városban az első zsidó, Deutsch Löbel kereskedő. Üzletet nyitott és a többi városi polgárral együtt fizette az adót. 1782-ben egy Michael Hersch nagyiklódi zsidó megkapta a vásár- és kapuvám bérlését, valamint 2 malom bérletét. A város védekező mechanizmusát mutatja, hogy 1784-ben határozatot hoztak, melyben megtiltották a házak vásárlását vagy bérletét, üzlet nyitását, és a kereskedést vásári napokon kívül.⁷⁶

II. József halála után a zsidók ellen is felléptek. Ez abban tükröződött, hogy 1794-ben bezáratták Deutsch Löbel üzletét, aki a Guberniumhoz fordult segítségért. Végül egy kompromisszumos megoldás született, mert bár ingatlan birtoklását nem engedélyezték számára, de kereskedelmi tevékenységet továbbra is folytathatott.

Ami a kolozsvári zsidóság 1800-tól 1867-ig terjedő időszakát illeti egyértelmű népességnövekedés figyelhető meg. 1813-ban még mindössze 5 zsidó család lakott Kolozsváron, 1831-ben már 30 család. Az 1850–1851-es összeírás alkalmával már 479 zsidót számláltak. Az 1869-es népszámlálás ennek a kétszeresét, pontosan 1008 zsidó lelket tartott számon.⁷⁷ A városi tanács többször próbálkozott kitiltásukkal, amit a Gubernium nem engedélyezett. A XIX. század első felében a céhek ellenálltak annak, hogy zsidót fogadjanak soraikba. 1837-ben nem kaptak engedélyt iskola nyitására, és 1846-ban egy kolozsmonostori

⁷³ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin ...* 13.

⁷⁴ Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története.* Kolozsvár, 2005, Koinónia kiadó, 19–20.

⁷⁵ Szabó Imre: *Talmudisták, chászidok, cionisták.* I. köt. Kolozsvár, 1938, Fraternitas kiadó, 126.

⁷⁶ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 104.

⁷⁷ Gidó Attila: 2016. 31. vö. Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 108–110.

zsidó házát hagyták leégni.⁷⁸ Helyi szinten tehát több atrocitás is érte őket, de a központi hatalom politikája az egyenjogúsítás felé terelte a helyi zsidó közösséget.

A vallási életük megélésével kapcsolatban 1794-ben a Gubernium engedélyezte, hogy Deutsch Löbel házában egy ünnep kapcsán összejövetelet tartsanak.⁷⁹ 1807-től rendszeres istentisztelet tartását is engedélyezték, de csak magánháznakál.⁸⁰ A XIX. században a kolozsvári zsidóság számbeli növekedésével intézményes keretük is kikristályosodott. Eleinte helyettes rabbik vezették a közösséget, akit az erdélyi főrabbi nevezett ki. Gontzman Jakab Salamon volt az első helyettes rabbi, akit 1812–1818 között Kaimovits József követett.⁸¹

1818-ban a lutheránus egyház akkori lelkészének, a jóvoltából évi 50 forintért bérbe kapták a Külső Magyar utca 32. szám alatt levő telket, ahova vesszőből font imaházat építettek. Ekkor mindössze 40 tagból állt a közösség. 20 évig ezen a helyen tartották istentiszteleteiket, majd innen a szintén utcabeli Varjasi csizmadia házába költöztek. 1837-től már Hevra Kadisha is működött, amelynek a temetkezéseknél és betegápolásoknál volt szerepe. 1839-ben kérték ugyan a városi tanácsot, hogy engedélyezzék, a temetőjük körbekerítését, de elutasító választ kaptak. Az első hitközségi irat Szabó Imre szerint egy szerződéskötés bizonylata volt 1846 decemberéből, amelyben Hermann Mihály és Heimann Emmanuel a zsidó közösség nevében vásárolták meg a Pap utcai rituális fürdő melletti telket zsinagóga építés céljából.⁸² Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc és a helyiek szándékos hátráltatása miatt késett a megépítése, de 1850 július 9-én megtörtént az alapkövetétel és 1851. december 21. került sor a felavatására, ahol jelen volt Friedmann Ábrahám, az erdélyi főrabbi, Kovács Miklós római katolikus püspök, a zsidók fővédnöke és a Bécsi udvar részéről Urbán császári generális.⁸³

A kolozsvári zsidóság vallási irányultsága 1845-ben kezdett megbomlani, amikor az erdélyi főrabbi halálát követően két tábor alakult ki az új főrabbi megválasztásának ügyében. A főrabbitól való függetlenedési tendenciák kísérték végig a neoabszolutizmus korát. Ezt bővebben a következő fejezetben tárgyalom. A történetek kapcsán azonban beindult egy folyamat, ami az erdélyi zsidó közösségek átszervezését, helyzetük rendezését célozta meg.⁸⁴

A dualizmus korában tovább nőtt a kolozsvári zsidók száma. Míg 1869-ben 1008 zsidó élt a városban, 1880-ban már 1601, 1890-ben 2414, 1900-ban 4730.⁸⁵ Erdély összlakosságának

⁷⁸ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 108–118.

⁷⁹ Francisc Pap: *Evreimea clujeană. O succintă istorie*, Cluj-Napoca, 2011, Editura Fundației pentru Studii Europene. 27.

⁸⁰ Újvári Péter szerk.: *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, 1929, Magyar Zsidó Lexikon kiadása. 497.

⁸¹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 42.

⁸² Löwy Dániel: i. m. 23. vö. Szabó Imre: i. m. 128–129., Gidó Attila: 2016. 33., Kiss Erika Márta: i. m. 141.

⁸³ Löwy Dániel: i. m. 31. vö. Szabó Imre: i. m. 129., Újvári Péter szerk.: i. m. 498.

⁸⁴ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 62–80.

⁸⁵ Gidó Attila: 2016. 32.

1869-ben mindössze 0,046%-át, 1880-ban 0,076%,-át, 1890-ben 0,10%-át és 1900-ban már 0,19%-át jelentették a kolozsvári zsidók.⁸⁶ A gazdasági potenciáljuk is nyilvánvalóvá vált. A Renner féle bőrgyár (később Dermata), Ufaron, Hygen gyógyszergyárak, Ady harisnyagyár, Porgesz gyertyagyár, Fischer bútorgyárak mind zsidó befektetők kezdeményezéséből születtek.⁸⁷

Kolozsváron rendezték meg az *Izraelita Egyetemes Gyűlést* előkészítő *Izraelita Központi Bizottságot*, amely az erdélyi zsidók népszámlálását bonyolította le, aminek függvényében választották a képviselőket a Kongresszusra. Az *Izraelita Egyetemes Gyűlésen* 68 erdélyi résztvevő vállalt szerepet a zsidó intézményes keretek kidolgozásában. Közülük két kolozsvári is jelen volt, Fischer Lajos és Grün Izrael. Fischer Lajos az iskolaüggyel foglalkozó bizottság tagja volt, míg Grün Izrael a választási bizottság tagja.⁸⁸

Az ortodox közösségnek Hillel Liechtenstein menesztése után egészen 1861-ig nem volt rabbija. Ekkor Fishmann Sraga Feischet hívták meg, akit 1863-tól 1877-ig a lipótszentmiklósi származású Glasner Ábrahám követett, őt pedig fia Glasner Mózes, aki 44 éven át töltötte be a rabbi funkciót.⁸⁹ 1875-ben ortodox elemi fiúiskolát, majd 1908-1909-ben ortodox leányiskolát nyitottak. 1892-ben új temetőhelyet is kaptak.⁹⁰ 1872-ben az ortodox hitközségen belül egy imaegyesületet is alapítottak Bet Avraham néven, amely 1876-ra külön hitközséggé alakult.⁹¹ Az 1866-ban kivált *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* 1869-ben megszűnt, és tagjainak többsége visszatért a régi hitközségbe. Egy 1881-es városi jelentés beszámol egy status quo ante hitközség alapításáról, amelynek élén a herendi porcelángyár alapítójának fia állt Farkasházi Fischer Vilmos. Megalakulásuk évében 51 tagról van tudomásunk. 1884-ben a status quo ante hitközség neológ hitközséggé alakult át.⁹² Ennek pontos körülményei még további kutatást igényelnek.

Az 1850-es évektől kezdődően tehát a kolozsvári közösség bomlását látjuk, amely tovább tetőződött a Kongresszust követően a neológ, ortodox és status quo ante irányzatok intézményesülésével. A Kongresszus előtti változásokkal, folyamatokkal beköszöntött az a korszak a kolozsvári zsidóság életében, aminek pontosabb képét jelen kutatásomban igyekszem minél pontosabban körvonalazni.

⁸⁶ Erdély összlakosságának adatait megtaláljuk Köpeczi Béla (főszerk): *Erdély története. 1830-tól napjainkig*. 3 köt. Budapest, 1986, Akadémiai kiadó. 1565.

⁸⁷ Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 159.

⁸⁸ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 83–84.

⁸⁹ Lówy Dániel: i. m. 31–33.

⁹⁰ Uo. 38–41.

⁹¹ Gidó Attila 2016. 36.

⁹² Uo. 37.

3 A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség története

3.1 A szakadáshoz vezető út

Az egyenjogúsításukért folytatott harc nagyban kihatott a zsidók vallási, intézményi életére is, amint azt az Emancipáció évszázada című alfejezetben bemutatam, hiszen az asszimilációs törekvésekre különböző válaszreakciók érkeztek részükről. Frojimovics Kinga szerint: „A 19. század első felében három, nagyjából egy időben jelentkező vallási áramlat csíráit figyelhetjük meg a magyarországi zsidó közösségen belül: a reformmozgalmat, az ortodoxiát és a haszidizmust. A 19. század közepétől ezek az irányzatok, főleg a reformerek és a hagyományhűek tábora, éles összeütközésbe került egymással. Ettől kezdve beszélhetünk a Kongresszus után szervezetileg is elkülönülő vallási irányzatok, a neológia és az ortodoxia kikristályosodásáról.”⁹³

A reform irányzat képviselői vallási és kulturális szinten szerettek volna változásokat elérni. Ez az 1840-es évektől vált hangsúlyossá, amikor egyre nagyobb méreteket öltött a magyarosodás a zsidók körében, gyerekeik mellé magyar tanítót fogadtak, a német nyelvű prédikációkat magyar nyelvűek váltották fel. A magyar nyelv ápolására ösztönző zsidó egyletek is alakultak Nagyváradon, Aradon.⁹⁴

Ennek az irányzatnak az 1848-as forradalommal egy radikális szárnya is kialakult. Ennek kiváló példája a pesti *Reformegylet*, amely szombatról vasárnapra tette át az imákat és elhanyagolandónak ítélte a körülmetélést.⁹⁵ Ehhez hasonlíthatóak az ugyancsak 1848-ban Aradon és Nagyváradon alakult reformegyletek, amelyek aztán a szabadságharc bukásával, 1849-ben meg is szűntek.⁹⁶ Ezek az egyletek szolgáltak mintául a kolozsvári magyarító egyletnek is, amiről még a későbbiekben említést teszek.

Az 1860-as évekre kiéleződött a reformerek és a hagyománytisztelők közti ellentét, ugyanis a reform irányzat képviselői, többek között az aradi és pesti rabbi tárgyalást indítottak az iskolaalapnak a rabbi-szeminárium megalapítására való felhasználásáért. Ezt az ortodox tábor mereven elutasította és küldöttséget is menesztett az uralkodóhoz. Az 1865-ben Nagymihályon (Zemplén vármegye) megszervezett gyűlésen, az ortodox tábor, amely 16 rabbiból és 8 rabbi-helyettesből állt, akik többnyire északkelet-magyarországi vármegyékből érkeztek, közös nyilatkozatban léptek fel az újítások ellen. A jelen levők kilenc pontos

⁹³ Frojimovics Kinga: i. m. 27.

⁹⁴ Haraszi György: A magyarországi zsidóság története a kezdetektől az ortodoxia és neológia szétválásáig. Doktori disszertáció Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest, 2004. 124.

⁹⁵ Frojimovics Kinga: i. m. 45.

⁹⁶ Gonda László: i. m. 99.

határozatot írtak alá, amelyek szigorú tiltásokat tartalmaztak a reformerek újításaival szemben.⁹⁷ Az ortodoxok szélsőséges állásfoglalása még inkább megnehezítette a reformerekkel való kiegyezést és nem utolsó sorban egy következő lépést képezett a szakadás felé, amely az 1868-as országos Zsidó Kongresszus nyomán ment végbe.⁹⁸

A fentebb felvázolt események láncolata segít megérteni, hogy helyi szinten, Kolozsváron hogyan ment végbe az ortodoxok és reformerek eltávolodása, majd szakadása. A szakadáshoz vezető első okot a kolozsvári hitközség és az erdélyi főrabbi közti ellentét szolgáltatta. A főrabbi fennhatóságától való függetlenedési tendencia az 1845-ös erdélyi főrabbi választáshoz vezethető vissza, amikor egy ellentábor képződött, akik nem akarták elfogadni a tényt, hogy csak a gyulafehérvári hitközség választhatja meg a főrabbit. Ennek az ellentábornak a kolozsvári hitközség is része lett. Ellenlépésként egy gyűlést akartak összehívni, ahol az összes Erdélyben létező hitközség együtt döntött volna a főrabbi személyéről. Ezt akkor a Gubernium nem hagyta jóvá, hivatkozva a meglévő jogszokásra, miszerint csakis a gyulafehérvári hitközség dönthet a főrabbi személyéről. Az ekkor megválasztott Friedmann Ábrahám személyét az ellentábor nem akarta elfogadni. A főrabbi leváltását tűzték ki célul, így az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcot és Erdély ideiglenes Magyarországhoz való csatolását kedvező körülményként értékelve, Pestre is küldtek petíciót a főrabbi eltávolítását illetően, ám a kormány jelentést kért a gyulafehérvári római katolikus püspöktől, így ennek rendezése elhúzódott.⁹⁹

A szabadságharc bukását követően, a neoabszolutizmus idején maga a császár erősítette meg tisztségében a hűséget tanúsított Friedmann Ábrahám főrabbit, aki 1850-ben kinevezte Klein Bernátot a kolozsvári hitközség élére adminisztrációs rabbinak, aki a főrabbi távollétében felügyelte és irányította a hitközség életét. Ez értelmezhető úgy is, hogy szorosabb felügyelet alatt akarta tudni az amúgy is problémás hitközséget. Ez a lépése természetesen újabb ellenkezést váltott ki, amely abban csúcsosodott ki, hogy 1852-ben a főrabbi tudta nélkül megválasztották saját rabbijuknak a margittai ultraortodox Hillel Liechtensteint. A főrabbi a tartományi hatóságok útján lépett fel ellenük és 18 hónap után sikerült eltávolítani a megválasztott rabbit. A helyzet azért is érdekes, mert a szabálysértést a helyi Wolfgang Hirsch jelentette a főrabbinak, tehát voltak helyi szimpatizánsai. A főrabbi, hogy megelőzze a helyi

⁹⁷ Komoróczy Géza: *A Zsidók története Magyarországon II.* 80–83.

⁹⁸ Köves Somló: Az emancipáció és a zsidó vallási szakadás a nagymihályi rabbigyűlés tükrében. In: Biró Zsuzsanna Hanna–Nagy Péter Tibor (szerk.): *Zsidóság- tradicionalitás és modernitás. Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* Budapest, 2012, Wesley János Lelkészképző Főiskola. (Wesley Jubileumi Kötetek, 9. köt.). 98–99.

⁹⁹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 50–54.

ellentörekvéseket, az izraelita vallás újjászervezéséért 1852-re összehívott egy gyűlést Gyulafehérvárra. Itt természetesen az egyes körzeteket az ő emberei képviselték. Az ellentábor véleményét ugyanabban az évben, Marosvásárhelyen szervezett gyűlésen juttatta kifejezésre, ahol a főrabbi hatáskörének korlátozását szavazták meg, ám nem tudták a változást kieszközölni. Az 1860–1861 közötti politikai rendszer liberalizációja nyomán az ellentábor megtagadta a főrabbinak járó adó befizetését, ám a Gubernium a főrabbi mellé állt. A főrabbival szembeni ellenállás megosztotta a kolozsvári közösséget, és egy kisebb csoport, akik el kívántak határolódni az ortodoxok elszigetelődésétől, az újítás irányába mozdultak el.¹⁰⁰

Ez a kis csoport a főrabbi támogatását élvezte. Ezt a többséget képező ortodoxok nem nézték tétlenül, és 1866-ban a Kolozsváron tartott gyűlésen, amelyre a főrabbit nem hívták meg, egy az erdélyi zsidó közösség újjászervezéséről szóló tervezetet szavaztak meg. Ezen részt vettek a kolozsváriakkal erdélyszerte szimpatizáló közösségek képviselői is. Csakis a vallási teendőkre kívánták csökkenteni a főrabbi hatáskörét, és kilátásba helyezték a főrabbi nyugdíjba küldését, mivel belátásuk szerint már elavult volt ez a tisztség.¹⁰¹ A gyűlés és határozatai konfliktust generáltak a gyulafehérvári közösséggel, amely addigi szupremáciáját veszítette volna el a tervezet életbe lépésével. A főrabbi elleni fellépésként értékelhetjük a kolozsvári zsidók részéről azt is, hogy 1866-ban egy egyházi alkalomra újra meghívták Hillel Liechtenstein ultraortodox rabbit, bár tudták, hogy maga a főrabbi is jelen lesz. Tehát értelmezhetjük ezt a tettet nyílt tiltakozásként. Ezzel Kolozsvár vált a főrabbi elleni tábor gócpontjává. Ez lett a tetőpontja a főrabbi és a kolozsvári ortodox tábor közötti konfliktusnak, mivel ekkor a főrabbi kérte a Guberniumtól a kolozsvári hitközség előljáróságának lemondatását. Ekkor vált nyilvánvalóvá a támogatását élvező reformer csoport kiválási szándéka is.¹⁰²

A kolozsvári hitközségen belüli újító szándék nem az 1860-as évek kiéleződő konfliktusainak terméke volt, hanem már 1848-tól találunk jeleket erre nézve. Kolozsváron is, ahogy Aradon, Nagyváradon 1848-ban alakult meg az *Izraelita Reformegylet*, amely célja Gidó Attila szerint a többihez hasonlóan a magyarosítás, a vallási élet átalakítása és a gyorsabb integráció volt. Ez, csakúgy, mint a többi a hatóságok révén a szabadságharc bukása után megszűntek.¹⁰³ Ám szellemi értelemben tovább élt ennek az öröksége, és meg is mutatkozott Kolozsváron 1860-ban, amikor Fischer Lajos ügyvéd és Grün Izrael gyártulajdonos kezdeményezésére másik 50 hitközségi taggal megalapították a pesti mintájára a magyar nyelv

¹⁰⁰ Ladilau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 55–74.

¹⁰¹ A főrabbi tisztség a Kongresszust követően szűnt meg. ld. Gidó Attila: 2016. 32.

¹⁰² Ladilau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 75–81.

¹⁰³ Gidó Attila: 2016. 33.

művelését szorgalmazó egyletet. Ennek célja, hogy a közvéleményt maguk mellé állítsák anélkül, hogy a vallási törvényeiket megsértenék. Az egylet tevékenységei közt szerepelt az adománygyűjtés egy Petőfi Sándor szoborra, emlékistentisztelet tartása Széchenyi Istvánért és Teleki Lászlóért, és egy a zsidók történetét összefoglaló munka megírása az Erdélyi Múzeumnál fellelhető levéltári források segítségével. Fischer Lajos a kolozsvári *Korunk* című lap 1860. karácsonyi lapszámába egy olyan cikket is írt, amelyben szóvá tette a jogaiknak nem teljes mértékben való helyreállítását, és tudatta, hogy még mindig igényt tartanak az egyenjogúsításra.¹⁰⁴ Látjuk tehát, hogy a reformerek már 1848-tól jelen voltak a kolozsvári zsidók között, csak számuk és szerepvállalásuk az idő teltével és a politikai változásokkal egyre nőtt.

3.2 A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség megalakulása

A fent vázolt 1866-ban történt incidens, amikor szándékosan hívták meg Hillel Liechtensteint arra a rendezvényre, ahol a főrabbi is jelen volt, jelentette láthatóan az utolsó cseppet a pohárba. A főrabbi az őt ért sérelemért július 2-án a Guberniumtól kérte a helyi hitközség vezetőinek, név szerint Fischer Hersch és Wertheimer József hitközségi vezetők lemondatását. Ez a nyílt válaszreakció végleg elhatárolta egymástól a kolozsvári ortodox és reformer zsidókat. Harminc család, Fischer Lajos, Ransburg Adolf, Weinberger Móric, Kohn Sándor és Weisz Móric vezetésével, a főrabbi álláspontját támogatta. Az ortodox csoportot azzal vádolták, hogy a korszellem ellen cselekedtek avval, hogy meggátoltak minden újítást vallási téren, a tanrendből minden világi tárgy tanítását kizárták, evvel elszigetelve a felnövő gyermekeket a társadalom többi tagjától és csakis a jiddis prédikációkat engedélyezték, valamint elhanyagolták és nem kezelték megfelelően a hitközségi adminisztratív teendőket. A reformcsoport Gyémánt László szerint 1866 novemberében vált ténylegesen külön, megalakítva saját hitközségüket. Ám a *Magyar Polgár* 1867. április 7. és 10-i számaiban Fischer Lajos, aki az új hitközség elnöke is lesz, 1866. októberére datálta kiválásukat. Cikkében a kiválásuk okait indokolta és a korszellemre hivatkozott, amikor az általuk kívánt magyar nyelvű igehirdetést, szakszerű kántor és kórus bevezetését magyarázta meg.¹⁰⁵ Külön istentiszteleteiken tehát bevezették a magyar nyelvű prédikációt, a feleslegesnek ítélt ceremonikus elemeket törölték, és az oktatás megreformálását is elhatározták.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 196.

¹⁰⁵ *Magyar Polgár* 1. évf. (1867) 7. sz. 27., Uo. 8. sz. 31–32.

¹⁰⁶ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca...* 81.

Az új hitközség elpanaszolta a főrabbinak az „óhitközség” részéről őket ért támadásokat. A főrabbi támogatása jeléül 1866. november 8-án közbenjárt a Főkormányshéknél az új hitközség érdekében. Magyarázattal szolgált a fennálló helyzetről, és tudatta, hogy ő engedélyezte számukra a kiválást.¹⁰⁷

Ezzel még nem ment végbe a végleges elszakadás, hiszen azt a hatóságok útján is kellett érvényesíteni. A városi tanácshoz 1866. november 29-én intézett főkormányshéki rendeletben utasították a város vezetőségét, hogy a szeptemberben a reformcsoport által benyújtott panaszokat vizsgálják ki, és december 25-ig tegyenek tudósítást az ügyről. Szeptemberben ugyanis olyan panaszok érkeztek a reformcsoport részéről, hogy egy német nyelvű sírfelirat magyarra való átírását nem akarták engedélyezni az „óhitűek”, valamint a kiválás okaként emlegetett szertartási változtatásokat minden áron akadályozták. Továbbá azt is felrótták az „óhitközségi” zsidóknak, hogy az oktatásról alkotott ellentétes elképzelésekért bántalmazásokkal válaszoltak. Arról viszont nem tudunk többet, hogy konkrétan milyen módon történtek ezek a bántalmazások. A városi tanács december 17-én terjesztette fel a Főkormányshékhez a Glasner Ábráhammal, a helyi hitközség rabbijával készült kihallgatási jegyzőkönyvet, de nem akartak beleavatkozni a fennforgó ügybe, mert ezt szerintük lelkiismereti ügyként kellett kezelni. A tanács felterjesztését azzal fejezte be, hogy az általa „haladási pártként” megnevezett reformcsoport és az „óhitűek” közötti szakadást valóságos tényként kell kezelni.¹⁰⁸

Az említett kiválási okok a reform irányzat és az ortodox irányzat közti megegyezési képtelenségre világítanak rá. Jakov Katz a *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban* című könyvében azt állítja, hogy a „vallási hagyományok minden részletéhez ragaszkodó zsidók képtelenek voltak alkalmazkodni a reform szellemű környezethez.”¹⁰⁹ A reform közösségek által a szertartás rendjében alkalmazott változtatások alatt kell értenünk például a igehirdetés nyelvét, kórus alkalmazását a zsinagóga közepén felállítandó bima¹¹⁰ elmozdítását, valamint a zsinagógán kívül álló hüpe¹¹¹ eltávolítását.¹¹²

Ami az iskolaügyet, mint kiválási okot illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a reform zsidók már az 1840-es évektől törekedtek a zsidó oktatás szélesítésére és annak kibővítésére. Bányai

¹⁰⁷ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 6. f.

¹⁰⁸ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 1–2. f.

¹⁰⁹ Jakov Katz: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*. Budapest, 1999. Múlt és jövő kiadó. 19.

¹¹⁰ lépcsős emelvény a tóraolvasáshoz

¹¹¹ zsidó menyegzői sátor

¹¹² Jakov Katz: 1999. 60.

Viktória szerint nem csupán korszerűsítésről volt szó, hanem többletfeladattal látták el az oktatást, amint elérendő céljává tették egy hazafias új nemzedék nevelését. Továbbá kiemeli, hogy a reformerek kitűzése volt, hogy a magyar tannyelvet vezessék be, valamint, hogy a helyi történelmet, földrajzot és más világi tudományokat is elsajátítsanak a zsidó tanulók. A fiatalok szakmai képzését olyan módon próbálták kiterjeszteni, hogy a kereskedelmen kívül kézműves és gazdálkodói pályákra is fel kívánták készíteni. Ehhez azonban zsidó mester hiányában, keresztény mesterekhez kellett menjenek tanulni, amit az ortodoxok szintén elutasítottak.¹¹³

Az a tény, hogy 1860-tól újra a magyar lett a közigazgatásban és iskolában használt hivatalos nyelv, új lendületet adott a magyar nyelvtanulásnak. A zsidó iskolaügy erdélyi reformja, amely az 1866-os kolozsvári gyűlésen felvetődött, előirányozta minden hitközségben egy iskola fenntartását, nyolc körzeti iskola létesítését, néhány szakiskola megalapítását és egy olyan intézmény létrehozását, amely szakavatott tanítókat képez ki. Ezek fényében kell tekintenünk a kolozsvári reformcsoport iskolaügyi elképzeléseire. Ők is szerették volna a világi tárgyak tanítását és egy átfogóbb iskolareformot kieszközölni, amit természetesen az ortodoxok elutasítottak.

A Főkörmányszék az 1867. február 28-án kiadott rendeletével elismerte a szakadást,¹¹⁴ amelyet a minisztérium¹¹⁵ csak 1867 őszén hagyott jóvá. Ekkortól jogilag is megalakítottnak nyilvánítható a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség*. Gidó Attila is megjegyzi, hogy ezt a nevet csak 1867 közepétől viselték hivatalosan, mintegy jelezve nevükkel, hogy a magyarosodás hívei.¹¹⁶

3.3 A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség összetétele

Sajnos 1867-ből származó kimutatás nem áll rendelkezésünkre a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* létszámáról, tagjairól, de egy évvel későbbi névjegyzékek már igen. Ezek fényében elmondható, hogy míg az 1868. június 31-i kimutatás 48 családfőről számol be,¹¹⁷ addig az 1868. november 3-i kimutatásban már 53 családfőt számoltak össze,¹¹⁸ tehát kismértékű számbeli növekedésnek lehetünk a tanúi. Amíg az első kimutatásban csak a családfők, foglalkozásuk és lakcímük lett feljegyezve, addig a második kimutatás, amely a

¹¹³ Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780-1850*. Budapest, 2005, Gondolat kiadó. 133–134.

¹¹⁴ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 4. f.

¹¹⁵ a korszakban minisztériumnak nevezték a kormányt

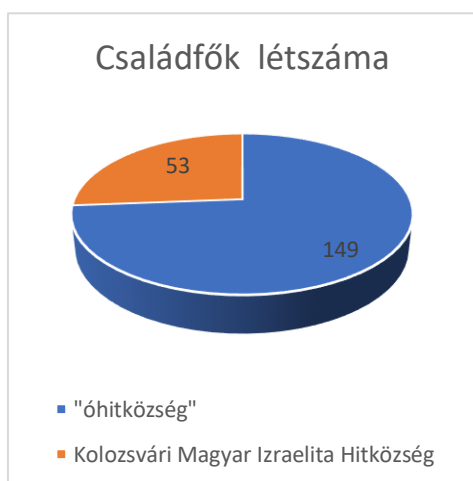
¹¹⁶ Gidó Attila: 2016. 34.

¹¹⁷ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 40. f.

¹¹⁸ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 81,82. f.

Főkormányshék utasítására készült,¹¹⁹ már sokkal pontosabb. Tartalmazta a fenti adatokon kívül a család összlétszámát és az általuk fizetett egyenes adó összegét.

Az „óhitközség”, vagyis amelyből kivált a reformcsoport, szintén a Főkormányshék kérésére állította össze névjegyzékét, feltüntetve a családfőket, foglalkozásukat, a családok összlétszámát, valamint az általuk fizetett egyenes adó összegét. Így párhuzamot vonhatunk a két hitközség között. Elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy az új, vagyis a *Koloszvári Magyar Izraelita Hitközség* 53 családfőjével szemben az „óhitközség” számbeli fölényben maradt, hiszen 149 családfőt számlált, amihez hozzáfűzték, hogy a kimutatás még így is hiányos, mert néhány tagot nem tüntettek fel, akik addigra vidékre költöztek.¹²⁰ A családok teljes létszámát tekintve a régi hitközség 658 tagot tartott számon, míg a *Koloszvári Magyar Izraelita Hitközség* 258-at. Ha tehát csak a családfők arányát viszonyítjuk egymáshoz, akkor elmondható, hogy a *Koloszvári Magyar Izraelita Hitközség* az „óhitközség” negyedét, vagyis 26%-át tette ki, viszont az összlétszámot tekintve már valamivel többet, pontosabban a 28%-ot tette ki.

1. ábra

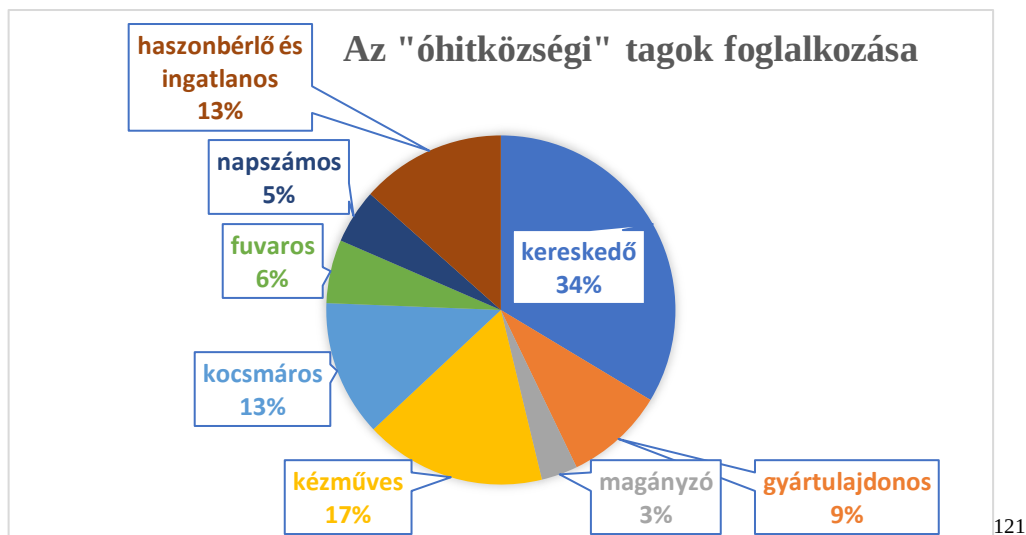

2. ábra

Ehhez hozzá kell tennünk azért, hogy a *Koloszvári Magyar Izraelita Hitközség* tagjai között olyanok is felbukkannak, akik már nem, vagy ideiglenesen nem a városban éltek. Ez viszont a számokat tekintve elenyésző, hiszen öt családfőről, azaz családjaikkal együtt 24 személyről van szó.

¹¹⁹ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 56. f.

¹²⁰ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 65. f.

3. ábra

Ami a foglalkozási profiljukat illeti, a 3. és 4. ábra segítségével megállapíthatjuk, hogy az „óhitközség” foglalkozási skálája jóval színesebb, mint a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközségé*. Az „óhitközségben” nyolc különböző foglalkozástípust tudunk elkülöníteni, amelyhez hozzáadódnak a csekély létszámú hitközségi hivatalnokok, tehát egy jegyző, egy kántor, 2 tanító, és egy egyházfi is, valamint egy orvos. Csak egyetlen zsidó orvos jelenik meg a kimutatásokban, annak ellenére, hogy van adatunk arról, hogy már 1831-1868 között 18 zsidó ballagója volt a kolozsvári Egészségügyi Sebészeti Intézménynek.¹²² Többet közülük név szerint is ismerünk, a kolozsvári Anton Adler, mások pedig szétszóródva Erdély különböző városaiban üzték ezt a foglalkozást. Ám a kolozsvári orvosi kar vonzereje nem haladta meg sosem a zsidók körében a pesti orvosképzését.¹²³ A helyi értelmiségiek sorában alig találkozunk ekkor még zsidókkal. A Kolozsváron 1872-ben beinduló Magyar Királyi Tudományegyetemen, a városon kívülről érkező jeles zsidó szakemberek nyernek tanári állást és nem a helyiek közül, amint arra Gaal György is rámutatott.¹²⁴ A szabadfoglalkozású pályák a 19. század közepétől nyíltak meg a zsidók számára, bár ekkor még nem tömegesen váltak szakképesítéssel rendelkező orvosokká, ügyvédeké, jogászokká.

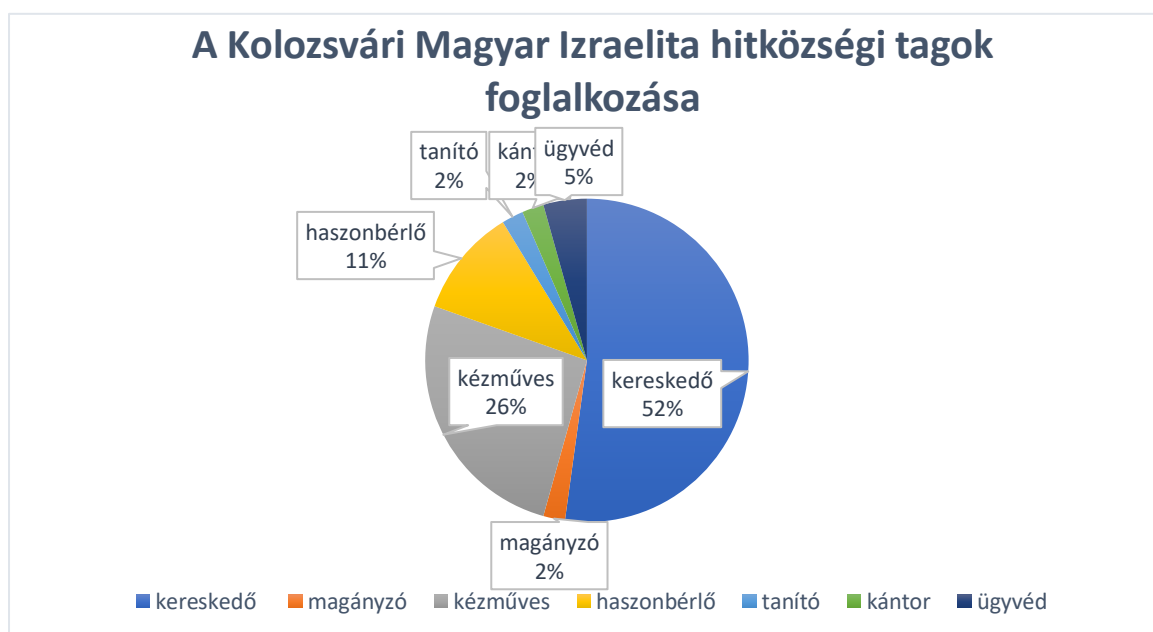
¹²¹ magányzó= vagyonából, alkalmi vagy meg nem határozott jövedelemből élő

¹²² Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin ...* 56.

¹²³ Karády Viktor: Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872-1918). *Múlt és Jövő* 11 évf. (2000) 1 sz. 111-121.

¹²⁴ Gaal György: Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetem tanári karában. *Múlt és Jövő* 11 évf. (2000) 1 sz. 89-101.

A kereskedők nagy aránya nem meglepő, de ezt számban követi a kézműves mestereké. Az „óhitközségi” zsidók esetében is megfigyelhető a hagyományos foglalkozások, a kocsmározás, haszonbérlet, kereskedelem mellett a kézműves mesterségek térnyerése. Ez azért is figyelemre méltó, mert a 19. század közepéig nem fogadták be a céhekbe a zsidókat. Ám megjegyzendő, hogy a helyzet változtatásáért maguk a zsidók is tettek, hiszen 1842-ben létrehozták Pesten a kézművességet és földművelést szorgalmazó egyletet,¹²⁵ amelyet az oktatás terén szakiskolák létesítésével akartak meghonosítani, mint amilyen kezdeményezés az 1866-os kolozsvári gyűlésen is felmerült.¹²⁶ Az „óhitközség” tagjai közül 11 vállalkozót is találunk, akik szeszgyár, és ecetgyár tulajdonosokként járultak hozzá a kolozsvári ipar fejlesztéséhez.

4. ábra

A Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség tagjainak foglalkozási mutatója már szegényesebb. Ez érthető a kevesebb taglétszám miatt. Itt is viszont hasonló megfigyelést tehetünk, hogy a kereskedők létszáma az 50%-ot is meghaladja, amelyet az „óhitközséghez” hasonlóan a kézművesek csoportja követ. Továbbá kimutatható, hogy az új hitközség tagjai között gazdaságilag jobb mutatókkal rendelkező foglalkozásokkal találkozunk, míg az „óhitközségnél” 14%-ot tesz ki a napszámosok, fuvarosok, alkalmi munkából élők csoportja. Ennek oka lehet, hogy a reformerek nyitottabbak voltak az új foglalkozások felé, vagy a

¹²⁵ Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére*. Budapest, 1922, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság. 141.

¹²⁶ Ladislau Gyémant: *Învățămintul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică*. (<https://adatbank.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>) utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.

kézművesség esetén a keresztény mestereknél való tanulást is bevállalták a boldogulás érdekében.

3.4 A hitközség működése és konfliktusai

A főrabbi 1867. február 10-i tudósításában pontosabb magyarázattal szolgált az új hitközség mibenlétéről és megerősítette, hogy csak abban különbözik az „óhitközségtől”, hogy szertartásain szakszerű, művelt ember vezeti az éneklést, és az imákat nem csak német, hanem magyar nyelven is mondják.¹²⁷ Ám az új hitközséget semmilyen módon nem akarta elfogadni az „óhitközség” így Glasner Ábrahám rabbi átok alá vetette a kivált tagokat és eltiltotta őket saját sakter tartásától. Erről az új hitközség panaszt tett a városi tanácsnál.¹²⁸

A Főkörmányszék 1867. február 28-án kelt rendeletében engedélyezte az új hitközség megalakulását, de bizonyos kitételeket szabott meg. Az első feltétel az volt, hogy az iskolát közös irányítás alá kellett helyezni. Ennek okát avval magyarázta, hogy már 1865-ben az iskolaügy ellenőrzésére egy külön hivatal létrehozásával kísérleteztek, amely fel kellett volna ügyelje a tandíjjak befizetését és az oktatás lefolyását, de kudarcot vallott, mert elhanyagolták. A közös iskolafelügyelet érdekében tehát egy öttagú választmány létrehozását rendelte el, melybe két tagot az „óhitközségből”, és szintén két tagot az új hitközségből kellett választani. Ez a négytagú választmány együtt volt hivatott megválasztani az elnököt. Az elnöknek egyik évben az „óhitúek” közül, másik évben az „újhitúek” közül kellett kikerülnie. Az éppen hivatalban levő két tanítót a Főkörmányszék tisztségében megerősítette.

A második kitétel a jövedelemmel volt kapcsolatos. A gabella¹²⁹ jövedelmét mindkét hitközség fenntartására rendelte, ezért csakis a régi sakter maradhatott tisztségébe, és az új hitközség által alkalmazott saktert elbocsáttatta. Ennek a megoldásnak az oka ott gyökerezett, hogy a kiválni akaró reformcsoport már 1864-ben szeretett volna külön saktert alkalmazni és külön hivatal útján intézni a vallási költségekre szükséges jövedelmet, de 1864. április 7-i rendelettel a Főkörmányszék ezt megtiltotta. A gabellának a két hitközség közötti megoszlásának megszabását a két hitközségre bízta a városi tanács felügyelete mellett.

Továbbá a két hitközség ügyeinek igazgatására egy vegyes bizottságot kellett létrehozni, amelynek tagjait a hitközségek előjáróiból választották. A frissen alakult hitközség és az „óhitközség” is az előírányzott választásokról a városi tanácshoz kötelező

¹²⁷ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 6. f.

¹²⁸ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 10.

¹²⁹ Hitközségi adó, amit a kóser húsert, zsírt, borért, apró állatokért fizettek. ld. Eisler: Az erdélyi országos főrabbi... 228.

tudósítást kellett tegyen. Az elrendelt bizottságok és változtatások felülvizsgálására a városi tanács Földesi Sándor és a helyettes aljegyzőt, Elekes urat nevezte ki. Ezeknek az ügyeknek a rendezéséről kimerítő tudósítást kért a Főkormányzék a városi tanácstól, amelynek határidejét április 13-ra szabta meg.¹³⁰

Glasner Ábrahám ezt a főkormányzéki rendeletet használta fegyverül az új hitközség ellen és feljelentést tett a városi tanácsnál, hogy az új hitközség külön saktert alkalmazott a rendeletben elhangzó tiltás ellenére. Ezt a panaszt valamint a kiátkozással kapcsolatos új hitközség részéről érkezőt is a városi tanács csak május 16-án jelentette a Főkormányzéknek.¹³¹

Közben, a május 13-án összeült egy vegyes bizottság, ám a két hitközség vitája miatt nem született megegyezés a közös ügyekről, ezért a városi tanács úgy látta jónak, ha a február 28-i főkormányzéki rendelet ellenére engedélyezi az új hitközségnek külön sakter alkalmazását.¹³²

Az „óhitközség” nem nézte tétlenül a szétforgácsolódó hitközségét, így a február 28-i főkormányzéki rendelet és a május 13-án tartott két hitközség bizottsága ülésén az új hitközség által előterjesztett beadvány ellen június 7-én fellebbezést nyújtott be a városi tanácshoz, amely azt tovább küldte a Főkormányzéknek.¹³³ Ennek ellenére 1867. június 19-én az új hitközség felavatta új imaházát, amely a Farkas utcában volt. Az avatási ünnepségen 14 tagból álló gyermekkórus is énekelt, valamint magyar nyelvű szónoklatok is elhangzottak. Természetesen Friedmann Ábrahám főrabbi is jelen volt, aki az új hitközség részéről egy ezüst serleget kapott ajándékba.¹³⁴

A két hitközség pénzügyei körül azonban nem rendeződtek továbbra sem a dolgok, mert a július 10-én a városi tanácshoz érkező főkormányzéki rendelet arra utasította a városi tanácsot, hogy az új hitközség fizetési hátralékban levő tagjaitól szedje be az illetékeket. Emellett sürgette a városi tanácsot, hogy az április 13-ig kért tudósítást az ügy rendezéséről vagy megoldatlanságának okairól küldje el nyolc napon belül.¹³⁵

A Főkormányzékhez a kolozsvári zsidók ügyében augusztus 13-ig beérkezett jelentés kapcsán azt a következtetést vont le, hogy a városi tanács hibás az ügy elbonyolódásában. Ezért meghagyta a városi tanácsnak, hogy nyomozza ki, hogy ki mennyi tandíjat fizetett be az

¹³⁰ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 4-9. f.

¹³¹ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 10. f.

¹³² SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 12. f.

¹³³ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 12. f.

¹³⁴ Magyar Polgár 1. évf. (1867) 27. sz. 113. vö. Ladislau Gyémánt: Istoria evreilor din Transilvania în epoca... 81.

¹³⁵ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 14. f.

oktatásra, és szigorúan utasította a közös iskola felügyeletére. Az „óhitközségi” fellebbezésre vonatkozó vallás és közoktatás minisztertől származó válaszáig a Főkormányzék megtiltotta a tanrend módosítását.¹³⁶

Az „óhitközség” részéről június 7-én beadott fellebbezésre október 7-én érkezett meg a válasz a vallás és közoktatásügyi minisztertől. Arra a kérésre, hogy töröljék el az 1867. február 28-i rendeletet, amely hivatalosan engedélyezte az új hitközség kiválását és megszabta a közös ügyeket, nemleges választ kapott. Annyit engedélyeztek, hogy a két hitközségre vonatkozó közös ügyek rendezését közmegegyezéssel módosíthatták.¹³⁷

A Főkormányzék utasítására október 8-án a városi tanács kinevezte Medgyesi Tivadar tanácsost és Müller Sándor alkapitányt, hogy a közös iskola ügyében sürgősen hívják össze tárgyalni a két hitközség vezetőségét.¹³⁸ Ennek rendezésére többnyire az „óhitközség” hátráltatása miatt nem került sor, és így a városi tanács nem tudta elküldeni az erről szóló jelentést a Főkormányzéknek, amiért kétszer is haladékat kért, utoljára 1867. december 14-én, amikor következő év február 2-ig kérte a halasztást.¹³⁹ Ilyen körülmények között zárult le az 1867-es év, hátrahagyva megoldatlanul a közös iskola és a gabella részesedés ügyét is.

3.5 A konfliktusok kiéleződése és a hitközség megszűnése

Az 1868-as év sem indult jobban a két hitközség, de a városi tanács számára sem. Február 8-án Fischer Lajos sürgős kérvénnyel fordult a városi tanácshoz, és azt kérte, hogy tiltsa meg az ó hitközségnek, hogy a gabella jövedelmet haszonbérbe adják ki egy évre. A sürgősséget az indokolta, hogy erre február 9-én került volna sor. A kérésnek a városi tanács eleget is tett.¹⁴⁰ Az iskolaügyben azonban elhatalmasodott a káosz, ugyanis február 21-án Grünfeld Vilmos tanító a városi tanácsi biztosnak panaszt tett, hogy nem kapta meg a Főkormányzék által augusztus 30-i rendeletben sürgetett tanítói fizetését. Erre válaszul a városi tanács meghagyta az „óhitközségnek”, hogy kifizetéséről a nyugtát február 24. délután 3 óráig mutassák be a tanácsi biztosnak.¹⁴¹

A konfliktus súlyos méreteket akkor öltött igazán, mikor a városi tanács kézhez kapta a Főkormányzék február 28-i rendeletét, miszerint az elhalasztott tudósítást a két hitközség közti problémák megoldásáról március 15-ig köteles megtenni, és a Grünfeld Vilmos tanító

¹³⁶ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 15–16. f.

¹³⁷ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 19. f.

¹³⁸ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 18. f.

¹³⁹ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 25–26. f.

¹⁴⁰ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 27–29. f.

¹⁴¹ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 17. f.

kifizetéséről szóló jelentését pedig március 8-ig elküldeni. Ezek nem teljesítése esetében a Főkormánysház pénzbírságot helyezett kilátásba úgy a polgármester, mint a városi tanács elnöksége számára.¹⁴² A pénzbüntetés eshetősége miatt a városi tanács is igyekezett megsürgetni az ügy rendezését, így még aznap utasította az „óhitközséget”, hogy három napon belül fizesse ki visszamenőleg Grünfeld Vilmos tanítói fizetését, mert ha nem teljesíti, akkor 20 forintot köteles befizetni a városi szegények pénztárába, és háromnaponta emelik a pénzbírság összegét. A Főkormánysházhoz azonban az ügy megoldatlansága miatt nem küldte el a tudósítást, így április 9-én a Főkormánysház annak a fenyegetésével, hogy felfüggeszti a tanács fizetését április végéig adott további haladékot a tudósítás megtételére.¹⁴³

A tanács kimerítő tudósítást írt, amelyben arról számolt be, hogy valójában a régi hitközség hátráltatta az ügy megoldását, és ezért kérte, hogy a viszály megoldására május végéig kapjon halasztást és a kilátásba helyezett pénzbírságot függeszék fel.¹⁴⁴ Az „óhitközségek” taktikája az időhúzás volt, hiszen mikor már tárgyalóasztalhoz ültek a két hitközségi küldöttek, akkor az „óhitközségi képviselők avval az indokkal hárították el a kiegyezést, miszerint az iskolai választmány előtt egy másik bizottságban kell előbb megvitassa a két fél a vitás ügyeket, és csakis azok rendezésével kerülhet sor az iskolai választmány megalapítására.¹⁴⁵

A Főkormánysház 1868. október 2-i ülésén rendeletet hozott, melyben utasította a városi tanácsot, hogy a két hitközségtől kérjen kimutatást a taglétszámról, a kultusz költségek évi kiadására, kimutatást a gabella illetékekről és hogy hogyan fizetik azt be, az ó hitközség birtokában levő épülő imaház hozzájárulásairól, valamint a nyolc nap alatt életbe léptetendő iskolai választmányról. A városi tanács felszólította a két hitközséget az említett kimutatások beadására, amelynek határidejéül október 18-át szabták meg.¹⁴⁶ Az új hitközség ezt november 3-án adta be a városi tanácsnak pontos megjegyzésekkel látva el.¹⁴⁷ Ezt a határidőt a régi hitközség viszont túl korainak találta, így november végéig kért halasztást. Ténylegesen november 30-án adták be az óhitűek a kért kimutatásokat.¹⁴⁸ A fenti diagramok különben ezeknek a kimutatásoknak az alapján készültek.

Ezek a sikertelen próbálkozások, anyagi nehézségek, valamint az 1868–1869-es *Izraelita Egytemes Gyűlés* és annak hatásai vezethettek a *Kolozsvári Magyar Izraelita*

¹⁴² SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 30. f.

¹⁴³ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 32–35. f.

¹⁴⁴ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 37–38. f.

¹⁴⁵ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 42–43. f.

¹⁴⁶ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 56. f.

¹⁴⁷ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 83–84. f.

¹⁴⁸ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 57–58. f.

Hitközség megszűnéséhez. A kolozsvári küldöttek az *Izraelita Egyetemes Gyűlés* utáni állásfoglalása az ortodoxia mellett hathatott a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* tagjaira,¹⁴⁹ de az sem elhanyagolandó érv, hogy az éppen két évet működő hitközség reform irányzata az ortodox ellenszélben nem tudta megvetni lábát; és ne feledjük, hogy ez éppen a *Izraelita Egyetemes Gyűlés* előtt történt, amikor még nem voltak lefektetve a reform irányzatú hitközségek intézményes alapjai.

Amit biztosan állíthatunk az az, hogy 1869 áprilisában már nem létezett a hitközség. Erről a kolozsvári izraelita hitközség 1869. április 6-i tudósításából tudunk, amelyből kiderül, hogy a megszűnt hitközség tagjai 3-4 kivételével visszatértek a régi hitközségbe, és ezért új eljáróság választását ejtették meg, ahol vegyesen a visszatért hitközségi tagok, valamint a régiek közül választottak új vezetőket. A megszűnését véglegesítette, hogy az imaház bérletüket felmondták, a kegytárgyakat elárverezték és a kántorukat is elbocsátották.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Gidó: 2016. 35.

¹⁵⁰ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 60, 76. f.

Összefoglalás

Láthattuk, hogy milyen nehézkesen és egyáltalán nem konfliktusoktól mentesen alakult a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* rövid élete, ahogy már a kezdet is nehéz volt. Az erdélyi zsidók főrabbihoz kötött viszonya ugyancsak befolyásolta a helyi zsidó közösség működését. Az a tény, hogy a főrabbi haladó szellemiséget képviselt és ezért mellé állt annak a kis reformcsoportnak, amely éppen a főrabbi hatásköre alól függetlenedni akaró ortodox csoporttal állt szembe, kedvező körülményt biztosított az új hitközséget alapítóknak. Az új hitközség összetétele alapján elmondhatjuk, hogy egy gazdasági szempontból jobban álló csoportról beszélünk, akik a reform irányzat más híveihez hasonlóan nyitottak voltak az addig számukra nem, vagy kis részben elérhető foglalkozásokra. Az 1868. júniusi névjegyzékükből arra is fény derül, hogy többnyire a Közép utca, Tordai út, Óvár, Magyar utca, és Híd utcákban laktak.¹⁵¹

Az új hitközség fennállása ennek ellenére koránt sem volt felhőtlen, hiszen először is el kellett ismertetniük a kiszakadás jogosságát. A felhozott érveket áttekintve azt látjuk, hogy nem egy specifikus helyzettel állunk szembe, hanem egy olyan jelenséggel, amely a korszakban nem volt egyedüli. A Főkormányzók és a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyása után is egy sor megoldandó problémával szembesültek. A Főkormányzók azon rendelete, amely az iskolát és a gabella jövedelmét közös ügyként kezelte, megnehezítette a szétválás teljes mértékű megvalósulását. A közös ügyekként kezelt dolgok állandó konfliktus forrásaivá váltak. A jogszokás szerint maguk között békés megegyezéssel elintézhették volna a fennálló helyzetet, amint az a *Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség* 1868. márciusi üléséről írt jegyzőkönyvből kiderül,¹⁵² de ehhez két tárgyalóképessé fél kellett volna. Maguktól nem voltak képesek a kiegyezésre, hiszen egyetlen kivétellel, mikor 1868 február 3-án a Medgyesi Tivadar tanácsosi biztos felszólítására a megalakítandó iskolai bizottmányról tárgyaltak, nem sikerült megvitatni a problémákat.¹⁵³ Az „óhitközségek” a városi tanács által kiküldött tanácsosi biztos által összehívott tanácskozásokon az időhúzás taktikáját és a kifogásokat választották, ami nem vitte közelebb az ügyet a megoldáshoz.

A városi tanács hozzáállása semlegesnek mondható. Nem foglalt állást se egyik, sem másik hitközség mellett. Láthatólag nem akartak közbe avatkozni, azt várták, hogy a két hitközségnek mégis sikerül békés úton megegyezni, ám erre nyilvánvalóan nem került sor. A városi tanács 1867-ben nem sürgette az ügyet, de mikor 1868 elején a Főkormányzók

¹⁵¹ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 81–82. f.

¹⁵² SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 46–47. f.

¹⁵³ SJAN Cluj, Fond 1. I/6: 73. f.

pénzbírságot helyezett kilátásba a be nem küldött és többször halasztott tudósítások miatt, akkor ő is keményebb eszközökhöz folyamodott, és ő is pénzbírsággal fenyegetőzött, így akarva nyomást gyakorolni a két hitközségre.

A Főkörmányszék álláspontja is érdekes volt, hiszen eleinte egyértelműen a reformcsoport mellé állt, ami abból is kiderül számunkra, hogy nem engedett az „óhitközségek” kérésének a hitközség betiltására vonatkozólag, később azonban változott az álláspontja, valószínűleg a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium közbelépésének hatására. Erre nézve azonban egyelőre hiányoznak az adataim. Az 1868 október 8-i rendeletben már arra hivatkozott, hogy az 1867. február 28-án kiadott rendeletében lefektetett szabályok csupán javaslatok voltak, és nem kötelező érvényűek, így ha a két fél képes a kompromisszumra, akkor változtathatnak az ott leírt körülményeken.

Végül az elhúzódó sikertelen tárgyalások, a két év alatt felgyülemlett anyagi terhek, adósságok és az Egyetemes Izraelita Kongresszus jelentették a Magyar Izraelita hitközség végét.

A további kutatási lehetőségeket illetően számos irányt lehet megnevezni. Maradva a jelenlegi reformközösségeknél, azt lehetne megvizsgálni, hogy kimutatható-e hasonlóság más erdélyi városokban létrejövő reformközösségekkel, és ha igen milyen összefüggésekre bukkanhatunk. Továbbá lehetne behatóbban vizsgálni az Egyetemes Izraelita Kongresszus helyi szintre lebontott hatásait és annak következményeit. Kicsit tovább lépve, az Egyetemes Izraelita Kongresszus után intézményesült ortodox, status quo ante, és neológ irányzatok megjelenését, valamint annak formáját lehetne szemügyre venni Kolozsvár szintjén. Ezekre mind rendelkezésünkre áll a jelen dolgozatban vizsgált levéltári anyag további része, valamint a városi iratokat, a Gubernium iratanyagát, valamint a korabeli helyi sajtót is érdemes lesz átnézni.

Forrás és irodalomjegyzék

1. Források

1.1 Levéltári forrás

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond 1. (Primăria Orașului Cluj) Pachetul I. Numărul actului 6. (Controverse apărute între comunitățile evreiești.). (Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei levéltára, 1 fond (Kolozsvár város Polgármesteri hivatala) 1 fiók, 6 rekesz. A zsidó közösségek közti viták)

1.2 Sajtóforrás

Magyar Polgár 1, 2, 3 évf.

2. Internetes források

Fazakas László: Kolozsvári hírlaptörténet 1870-1900. Erdélyi Krónika 2021. 12. 14.

(<https://erdelyikronika.net/2021/12/14/kolozsvari-hirlaptortenet-1870-1900/>)

utolsó

megtekintés: 2023. 04. 29.

Ladislau Gyémant: Învățământul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică.

(<https://adatbank.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>) utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.

3. Szakirodalom

Tanulmányok és tanulmánykötetek.

Bakó Edit: Az erdélyi sajtó "szabadsága" a kiegyezést követő években *Me.dok* 10 évf. (2012) 1. sz. 109–118.

Eisler Mátyás: Az erdélyi zsidóság múltjából. (II. és befejező közlemény). *Erdélyi Múzeum* 18 köt. (1901) 3 sz. 155–162.

Eisler Mátyás: Az erdélyi zsidóság múltjából. (Első közlemény). *Erdélyi Múzeum* 18 köt. (1901) 2 sz. 95–101.

Eisler Mátyás: Az erdélyi országos főrabbi. Kiadatlan kútfők alapján. 13 köt. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv*. Budapest, 1901, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. 221–244.

Fazakas László: Miért fedi homály Kolozsvár dualista korszakát? *Művelődés* 73. évf. (2020) 3. sz. 7–11.

Gaal György: Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetem tanári karában. *Múlt és Jövő* 11 évf. (2000) 1 sz. 89–101.

Glück Jenő: A gyulafehérvári izraelita hitközség története. *Levéltári Szemle* 54 évf. (2004) 2. sz. 34–44.

Karády Viktor: Diaszpóra lét és regionális iskoláztatási egyenlőtlenségek a Habsburg zsidóságban. In: Karády Viktor (szerk.): *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-Szociológiai tanulmányok*. Budapest, 2012, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont. (Szociológiai Dolgozatok, 6. köt.). 231–251.

Karády Viktor: Az erdélyi diákok peregrinációja a kései dualizmus idején. (Esettanulmány a felekezeti egyenlőtlenségekről és az elitképzésről). In: Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Budapest, 2012, Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont (Szociológiai Dolgozatot, 5. köt.). 32–51.

Karády Viktor: Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872-1918). *Múlt és Jövő* 11 évf. (2000) 1 sz. 11–121.

Kovács Kiss Gyöngy: A kolozsvári zsidók emancipáció utáni történetéhez. In: Kántor Lajos (szerk.): *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város*. Szeged, 2000, Mozaik kiadó. 101–106.

Köves Somló: Az emancipáció és a zsidó vallási szakadás a nagymihályi rabbigyűlés tükrében. In: Biró Zsuzsanna Hanna-Nagy Péter Tibor (szerk.). *Zsidóság- tradíció és modernitás. Tisztelő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2012, Wesley János Lelkészképző Főiskola. (Wesley Jubileumi Kötetek, 9. köt.). 81–104.

Martón Ernő: Miscarea Națională evreiască în Ardeal. In: Benjamin Lya (ed.): *Evreii din România în texte istoriografice: Antologie*. București, 2004, Editura Hasefer. 393–409.

Lexikon

Újvári Péter szerk.: *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, 1929, Magyar Zsidó Lexikon kiadása

Önálló kötetek

Ana-Maria Caloianu: *Istoria comunității evreiești din Alba Iulia (sec. XVII.-1948)*. București, 2006, Editura Hasefer.

Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780-1850*. Budapest, 2005, Gondolat kiadó.

Ballagi Ernő: *A magyar zsidóság útja vezércikkek és beszédek tükrében*. (1840–1940). Budapest, 1940, Viktória nyomda.

Francisc Pap: *Evreimea clujeană. O succintă istorie*. Cluj-Napoca, 2011, Editura Fundației pentru Studii Europene.

Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950*. Budapest, 2008, Balassi kiadó.

Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Kolozsvár, 2016, Erdélyi Múzeum Egyesület.

Gidó Attila: *Az Erdélyi zsidókról. Zsidók, izraeliták, prozeliták, egy erdélyi közös történet vázlata*. Székelyudvarhely, 2008, Litera-Veres kiadó.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992, Századvég kiadó.

Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, 2013, Kalligram kiadó.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai esztörténet*. Budapest, 2001, Osiris kiadó.

Haraszi György: *Két világ határán. Magyar zsidó történelem*. Budapest, 1999, Múlt és Jövő kiadó.

Jacov Katz: *Kifelé a gettóból. A zsidó emancipáció évszázada 1770–1870*. Budapest, 1995, MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (Hungaria Judaica, 8. köt.).

Jakov Katz: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*. Budapest, 1999. Múlt és Jövő kiadó.

Karády Viktor: *Felekezet, rétegződés és mobilitás: az egyenlőtlen modernizáció néhány kulcskérdése a magyar társadalomtörténetben*. Akadémiai székfoglaló. 1994. december 7. Budapest, 1997, Akadémiai kiadó. (Értekezések, emlékezések, 125 köt.).

Karády Viktor–Kozma István: *Név és nemzet: Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest, 2002, Osiris kiadó.

Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig*. Pozsony, 2012, Kalligram kiadó. (Hungaria Judaica, 26. köt.)

Komoróczy Géza: *A Zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*. Pozsony, 2012, Kalligram kiadó. (Hungaria Judaica, 27. köt.).

Komoróczy Géza: *Zsidók a magyar társadalomban I. Írások az együttélésről, a feszültségekről és az értékekről (1790–2012)*. Pozsony, 2015, Kalligram kiadó. (Hungaria Judaica, 33. köt.).

Köpeczi Béla (főszerk): *Erdély története. 1830-tól napjainkig*. 3 köt. Budapest, 1986, Akadémiai kiadó.

Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania, Destin istoric. The Jews of Transylvania, Historical destiny*. Cluj-Napoca, 2004, Institutul Cultural Român.

Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania în epoca emancipării*. București, 2000, Editura Enciclopedică.

Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben. (1623–1944)*. Budapest, 1995, MTA Judaisztika Kutatócsoport. (Hungaria Judaica, 9 köt.).

Nathaniel Katzburg: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, 1999, MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris Kiadó. (Hungaria Judaica, 14. köt.).

Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, 2005, Koinónia kiadó.

Sebestyén Mihály: *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez*. Tanulmányok, esszék, cikkek. Marosvásárhely, 2000, Mentor kiadó.

Sebestyén Mihály: *Penelopé ruhája. Fejezetek az erdélyi zsidóság történetéből*. Marosvásárhely, 2016, Mentor kiadó.

Szabó Imre: *Talmudisták, chászidok, cionisták. I. köt.* Kolozsvár, 1938, Fraternitas kiadó.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére*. Budapest, 1922, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság.

Victor Neumann, *Istoria evreilor din România: studii documentare și teoretice*, Timișoara, 1996, Editura Amarcord.

Doktori disszertációk

Haraszti György: *A magyarországi zsidóság története a kezdetektől az ortodoxia és neológia szétválásáig*. Doktori disszertáció. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest, 2004.

Kiss Erika Márta: *Erdély zsidó közösségei a kezdetektől napjainkig a temetők tükrében*. Doktori Disszertáció. Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest, 2014.